

KGAOLO YA NTLHA

1.1 MATSENO

Go ya ka Shole (1988: 7)

Terama ke setlhangwa se se nang le bolotlegi, mo go sona jaaka padi gonne se tshwantsha ditiragalo ka baanelwa fela e farologana le padi ka gonne yona e anama le teatere. Go rialo e tlhalosiwa jaaka sedirwa sa teatere.

Se Shole a se gatelelang ke go re terama e na le balotlegi mme gape e tshwantsha ditiragalo ka baanelwa. Go raya go re terama e tshwanetse go diragatswa. Ntlha e e sa ntse e konotelelwa ke Malimabe (1995: 3) fa a re:

Tota terama e tshwanelwa ke go tshamekwa.
Ditiragalo dingwe motho o kgona go di tlhaloganya
botoka fa di diragatswa go na le fa di buiwa fela.

Se se bolelwang ke Malimabe ke go re terama ke sekwalwa se se bothokwa go ka diragatswa. Go ya go lebelelwa bothokwa jwa terama mo dikwalweng tsa Setswana go ya ka moo bo tlhagisiwang ka teng ke basekaseki ba dikwalwa tsa Setswana.

Shole (1988: 48) o tlhalosa go re:

Mo dingwageng di ka nna somaamane nngwe tsa botlhami jwa diterama go gatisitswe diterama di le somaamabedi tharo fela.

Se se raya go re sekwalwa sa terama se botlhokwa mo Setswaneng le fa mo tshimologong go nnile le tlokego ya dikwalwa tsa mofuta o. Go rarabolola mathata a, bakwadi ba diterama ba ne ba simolola go fetolela diterama tsa dipuo dingwe mo Setswaneng. Malimabe (1995:7) o tlatsa ntlha e ka go re:

Ketapele mo go tthagiseng dikwalwa tsa Setswana ke diphetolo tse di dirilweng mo dingwageng tsa 1800 le 1900.

Dingwe tsa dikwalwa tse ke: *Bunyan's Pilgrims Progress*, e e fetoletsweng gonna, *Loeto lwa ga Mokeresete* (1848), ke Robert Moffat. Morago go ne ga latela diphetolelo tsa diterama tsa ga Shakespeare mo Setswaneng, di kwadilwe ke Sol. T. Plaatje. Ka 1930, Plaatje o fetoletse *Comedy of Errors* go *Diphosphoso*. Ka 1937, a phasalatsa *Julius Caesar* ya nna *Dintshontsho tsa boJulius Kesara*. Ga se diphetolelo fela tse di dirilweng mo Setswaneng. Malimabe (1995:21) o tswelela pele ka go re:

Ngwaga wa 1945 e nnile o o botlhokwa mo tshimologong ya dikwalwa tsa Setswana, gonne e le ngwaga o mo go ona go kwadilweng terama ya Setswana, e leng *Motswasele II* ka L.D. Raditladi.

Raditladi ga a a ka a felela mo go *Motswasele II*. O ne a tswela ka go kwala diterama tse dingwe tsa Setswana. Se se netefatswa ke Malimabe (1995:23) fa a re:

Ka 1957 Raditladi o ne a kwala *Dintshontsho tsa Lorato*. Yona e tlhagisa morero wa lerato le polaano.

Gantsi go fitlhelwa mo diterameng tsa Setswana merero e e atileng e le lerato, bogosi le tumelo. Fa go lebelelwa diterama tsa bakwadi ba tshwana le boNtsime go fitlhelwa morero o o tlhagelelang foo e le wa lerato. Tota go ka okediwa ka go re Ntsime ga jaana o kwadile diterama tse dintsi go gaisa bakwadi botlhe mo Setswaneng. Se se kaya fa Ntsime a le botlhokwa tota jaaka moterama yo o tsamayang kwa pele mo bokwading jwa terama mo Setswaneng.

1.2 BOTLHOKWA JWA GA NTSIME

Ntsime o botlhokwa mo bokwading jwa Setswana. Botlhokwa jwa gagwe bo tlhagisiwa ke Shole (1988:53) fa a mmapisa le Raditladi le Modise, mme a re:

Raditladi le Modise ba sekametse ka fa bogosing, le fa gone mongwe le mongwe wa bona a latlhetse terama e e mabapi le morero wa lerato. Ntsime ke ena a amaneng bogolo le lerato le tumedi mo diterameng tsa gagwe.

Se se buiwang ke Shole se raya go re morero o Ntsime a o tlhagisang thata mo diterameng tsa gagwe ke wa lerato. Malimabe (1988:25) le ena o gatelela se ka go re:

Pelo e ja serati: e tlhagisa morero wa lerato le le gatakang setso sa Batswana gore motho yo o tsaletsweng bogosi a nyale ngwana wa losika lwa bogosi.

Malimabe le Shole ba a dumelana gore Ntsime o tlhagisa thata morero wa lerato mo diterameng tsa gagwe tsa Setswana. Ntsime ga se mokwadi wa diterama tsa Setswana fela. O tlhagelela gape mo bokwading jwa maboko a Setswana. Botswerere jwa gagwe jwa go kwala poko o bo dirisa le fa a kwala dikwalwa tse dingwe tsa Setswana, jaaka diterama. Malimabe (1995:28) fa a tlaleletsa kgang e, a re:

Bokgoni jwa ga Ntsime mo dikwalweng ke go dirisa mokgwa wa poko le maano go tlhagisa kgolo ya maikutlo le kgotlhang.

Malimabe (1995:29) o tswelela pele ka go re:

Taunyane le Ntsime ba lekile go ithuta botsweletsi jwa botlhami jwa maboko a kakanyo e e boteng. Poko ya bona e humile tshwantshiso le didirisiwa tse dingwe tsa poko go supa bokao. Fela jaaka dikwalwa tsotlhe tsa gagwe, le mo go *Matlhotlhapelo*, Ntsime o dirisitse bokgoni jwa poko jaaka morumo le papiso.

Ka jalo Ntsime o botlhokwa mo bokwading jwa Setswana.

1.3 MEFUTA YA DITERAMA TSA SETSWANA

Go ya go lebelelwa mefuta e e leng teng ya diterama tsa Setswana. Go fitlha ga jaanong go na le mefuta ya diterama tsa Setswana e e latelang:

- **Terama ya masetlapelo (Tragedy)**

Mo mofuteng o go fitlhelwa dikwalwa tsa diterama tsa Setswana di se kae fela. Go tla nopolwa fela di se kae tsa bakwadi ba le bane e leng: *Dintshontsho tsa Lerato* (1957) ka L.D. Raditladi, *Kobo e ntsho* (1968) ka J.M. Ntsime, *Magagana* (1974) ka D.M. Modise le *Dintshontsho tsa boJuliuse Kesara* (1984) ka W. Shakespeare mme e fetoletswe mo Setswananeng ke S.T. Plaatje.

- **Terama ya metlae (comedy)**

Go ya go nopolwa diterama tsa bakwadi ba le bane e leng, *Diphosphoso* (1974) ka S.T. Plaatje, *Bobu jwa segokgo* (1991) ka M. Makhaya, *Nko ya kgomo* (1993) ka M. Tsambo le *Botshe jwa lefatshe* (1993) ka M. Sekgobela.

- **Terama ya lerato**

Mo mofuteng o wa terama ya lerato, tse di latelang di se kae fela di lekane: *Pelo e ja serati* (1975) ka J.M. Ntsime, *Lerato ke eng* (1980) ka J.M. Ntsime le *Ke jewa ke lerato* (1992) ka M. Magasa.

Mefuta e ka gongwe e na le e mengwe ka fa gare ga yona jaaka e e latelang:

*** Kgangtswelelopele (Teramaradio) le tiragatso ya thelebišene (TV Drama)**

Go na le mofuta e le mebedi ya teramaradio le tiragatso ya thelebišene. Ke mofuta wa terama e khutshwane (short drama) le terama e telele (series). Dikao tsa mofuta o mokhutshwane ke: *Thothobolo* (1989) ka M.M. Mabilu, *Ke mpege ya bosigo* (1989) ka S.J. Shole, *O ntshekisetsa eng* ka T.S. Matsileng le *Bo tla sa jang* (1989) ka C. Modise. Dikao tsa mofuta o motelele tsona ke: *Ngwanaka o tla nkgopola* (1986) ka E. Maele, *Mmalonya* (1987) ka S.K. Matseke, *Le tla mpona* (1987) ka D. Mothibi le *Ke Morwa Monatong* (1989) ka D. Mothibi. Mofuta o moleele o tshamekiwa ka malatsi a le mantsi fa o mokhutshwane o ka tsaya letsatsi fela.

Motshameko wa Tiragalo (History Drama)

Mo mofuteng o go na le dikao tsa diterama tse di latelang:

Motswasele II (1945) ka L.D. Raditladi, *Puso ya ga kgosi Faro* (1949) ka S.A. Moroke, *Magagana* (1965) ka D.M. Modise le *Gareng ga Metswi* (1967) ka D.M. Modise.

Terama ya kgaolo e le nngwe (One Act Play)

Ka 1979 J.M. Ntsime o kwadile *Matlhotlhapelo* mme mo sekwalweng se sa terama, go tlhagelela diterama di le tharo tsa kgaolo e le nngwe, e leng "*Lethokwa*", "*Ga ke mosimanyana*" le "*Ikotlhae*". Ka 1984 D.P. Keamogetse le ena o ne a kwala mo go *Ikarabele*, diterama di le tharo e leng: "*Leina ke eng*", "*Ditonki ke tsa ga mang*" le "*Thuto ke eng*".

Diterama tse tharo tse tsa ga Keamogetse le tsona e ntse e le tsa kgaolo e le nngwe.

Go ya ka kgaoganyo e, go tla lemogiwa gore "*Se se jeleng rre*" ke terama ya matlhotlhapelo ka gonne go tlhagelela masetlapelo mo go yona. Ka jalo tlhotlhomiso e, e ya go sekaseka terama e, jaaka ya matlhotlhapelo ka gonne go tlhagelela masetlapelo mo go yona.

1.4. MAIKAELELO

Go ya ka Groenewald (1995:2) terama e na le matlhakore a le mabedi, e leng la kanedi mmogo le la tiragatso ka gonne e ka tshamekwa. O tswela pele ka go re:

Bjale mahlakore ao a mabedi a tlo lekolwa gore mošomo wa mogwadi le wa motšweletši e lemogwe ga botse. Le ge mešomo ya batho bao ba babedi e fapana, e lego go ngwala le go tšweletša terama, ba na le tebanyo e tee, ke go diragatša tše di ngwadilweng.

Puo e ya ga Groenewald e gatelela gore fa terama e sekasekwa go ka tlhalosiwa gore e na le matlhakore a le mabedi e leng letlhakore la kanedi le la tiragatso. Maikaelelo a patlisiso e ke go sekaseka letlhakore la kanedi thata go feta la tiragatso. Seo ga se bue gore tlhotlhomiso e, ga e kitla e lebelela letlhakore la tiragatso, le lona le tla amiwa go se go kae fela.

Jaanong go ya go lebelelwa basekaseki ba ba setseng ba sekasekile terama e ya ga Ntsime, e leng, *Se se jeleng rre*.

Tlhotlhomiso e lemogile gore terama e ga e ise e sekasekiwe ke ope. Le fa go na le basekaseki ba ba sekasekileng diterama tse dingwe tsa ga Ntsime jaaka Shole, Mogapi le Malimabe, fela ga go ope wa bona yo o sekasekileng *Se se jeleng rre*.

1.5. MOKGWA WA TLHOTLHOMISO

Mo mokgweng wa tlhotlhomiso go ya go dirisiwa mareo a le mabedi e leng go tlhalosa (define) le go ranola (interpret) fa go sekasekiwa tiro ya bokgabo ya ga Ntsime, mo go *Se se jeleng rre*.

Tlhotlhomiso e, e ya go farologanya mareo a go bontsha ka moo e seng makaelagongwe ka teng. Le fa mareo a, a ka bonagala e kete ke makaelagongwe, a ya go tlhalosiwa e se ona.

Go tlosa tlhakatlhakano e e ka nnang teng, go ya go tlhalosiwa mareo a ka boleelenyana.

(i) Go tlhalosa (define) ke go bontsha diponagalo tsa se se tlhalosiwang. Go tshegetsatshegetsa kang e go ka fiwa sekao sa “motho”. Diponagalo tse dikgolo tsa motho ke: tlhogo, sefatlhego, matsogo, diatla le maoto.

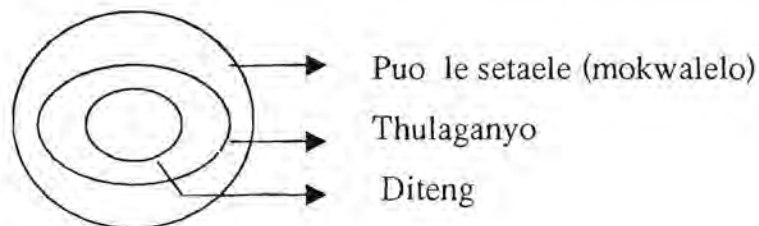
(ii) Go ranola (interpret) ke go neela mesola ya diponagalo tsa se se tlhalosiwang jaaka: “motho” fa godimo. Go tla lebelelwa mesola ya diponagalo tsa motho. Tlhogo ke bonno jwa tlhaloganyo, sefatlhego ke sa boitshupo (temogo), matsogo le diatla tiro ya tsona ke go tshwara le go kuka mme tiro ya maoto ke go tsamaya.

Tlhotlhomiso e ya go latela tlhaloso ya mareo jaaka a tlhalositswe fa godimo mo go *Se se jeleng rre*.

1.6. TLHALOSO YA DIKGOPOLO

Dikakanyo tse di yang go tlhalosiwa ke tse tlhano, mme tsona ke: diteng, thulaganyo, puo le setaele (mokwalelo), matlhotlhapelo le phatose (pathos).

Groenewald (1992:1) o tlhalosa gore sekwalwa se tshwana le segwere sa eie se se nang le matlalo a mararo. Se se raya go re sekwalwa sengwe le sengwe se na le sebopego. Sebopego seo se ka tlhalosiwa ka setshwantsho se:

Setshwantsho se se tlhalosa gore sekwalwa se na le matlalo a mararo, e leng diteng, thulaganyo le puo le setaele (mokwalelo). Jaanong go ya go tlhalosiwa matlalo a mararo a.

1.6.1. Diteng

Diteng ke letlalo la ntlha la ka fa gare la sekwalwa. Strachan (1988:15) fa a tlhalosa karolo e ya sekwalwa, a re:

Hiervan is die geskiedenis die laag wat die leser

uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volgorde te plaas.

Puo e ya ga Stranchan e tlhalosa gore ka mo gare ga letlalo la diteng go baakanngwa ditiragalo tse di latelanang. Marggraff (1994:104) fa a tlhalosa nako mo sethangweng a re:

Time of the story relates to the time which is occupied by the events (narratological time) and the period in which the events take place (historical time).

O tswelala pele ka go re:

This explanation of time on story level will be modified somewhat in order to incorporate another aspect of time, namely the time of the year at which events take place or the time of the day etc. Historical time will thus be renamed "real time".

Marggraff o gatelela gore nako ya sekwalwa ke nako e ditiragalo di diragalang ka yona. Nako e e ka nna ngwaga kgotsa letsatsi mme ke yona nako ya nnete ya ditiragalo.

Dikakanyo tsa borateori ba mabapi le diteng di akarediwa ke Mojalefa (1995:4) fa a tlhalosa gore diteng ke dikgang tse e leng bogologolo di le teng pele ga fa mokwadi a ka akanya ka go di kwala le go di rulaganya go ya ka mo a ratang ka teng. O tswelala pele ka go re:

Ditaba tšeo di swanetše go tlemagangwa
ke sererwa.

Mojalefa o tthalosa botlhokwa jwa setlhogo mo go diteng ka go re
setlhogo ke sona se golaganyang ditiragalo tsa diteng. Jaanong go ya
go lebelelwa se setlhogo e leng sona.

▪ **Setlhogo (Topic)**

Setlhogo ke kgang e e rerwang mo sekwalweng. Fa Mojalefa (1993:33) a
tthalosa setlhogo a re:

Sererwa ke taba yeo e bolelwago goba e
rerwago.

Se a se gatelelang ke go re setlhogo ke kgang e e rerwang, ke go re
kgang e go buiwang ka ga yona mo setlhangweng. O tswelela pele ka go
re:

Sona sererwa se se lomagantswe go ba
selo se tee gomme se lebagane thwii le
histori/diteng.

Kgang e, e tthalosa gore mosola wa setlhogo ke go golaganya ditiragalo
tsa setlhangwa go nna selo se le sengwe. Marggraff (1994:104) ena mo
ntlheng e ya setlhogo a re:

Topic influences all four elements of level one
(content) mainly events and characters and in
principle also time and place.

Go raya go re **setlhogo** ke sona se nang le tlhotlheletso e kgolo mo kgatong e ya diteng gonne ke sona se golaganyang ditiragalo le baanelwa, gape le nako le lefelo.

* **Botlhokwa jwa setlhogo**

Go ya ka Malimabe (1995:76) setlhogo se botlhokwa ka gonne:

- se laola ditiragalo
- se golaganya ditiragalo
- se bontsha fa ditiragalo di simololang le mo di felelang teng
- se lemosa mmusi, ditiragalodikgolo le moanelwamogolo.

Go ya go tthalosiwa dintlha tse tlhano tse di fa godimo tse tsa botlhokwa jwa setlhogo.

(i) **Setlhogo se laola ditiragalo**

Ditiragalo tse di laolwang ke setlhogo ke ditiragalo tsa botlhokwa. Ditiragalo tsa botlhokwa ke ditiragalo tse di tshwanetseng go nna teng mo sekwalweng. Go tla nopolwa dikao tsa ditiragalo tsa botlhokwa mo go *Se se jeleng rre*, e leng:

Tiragalo ya botlhokwa ya ntlha: **Monna o nyatsa lelapa la gagwe.**

Tiragalo ya botlhokwa ya bofelo: **Kwa bofelong o tsena mo mathateng.**

Ditiragalo tsa botlhokwa ke ditiragalo tse go ka tweng ke dipinagare tse terama e, ya *Se se jeleng rre* e theilweng mo go tsona. Tatelano ya ditiragalo tse tsa botlhokwa, ya ntlha le ya bofelo, di laolwa ke setlhogo. Kgang e, e tla tthalosiwa sentle kwa pele.

(ii) Setlhogo se golaganya ditiragalo

Ditiragalo tsa botlhokwa tse pedi tse, e leng tiragalo ya botlhokwa ya ntlha le ya bofelo di lomaganngwa ke setlhogo go nna selo se le sengwe. Ditiragalo tsa kwa tshimologong le tse di kwa bokhutlong di a golagana.

(iii) Setlhogo se laola ditiragalo

Nako le lefelo tsa ditiragalo tsa botlhokwa tse pedi tse, le tsona di laolwa ke setlhogo. Ke go re ke setlhogo se se laolang tikologo. Sekao mo go *Se se jeleng rre* ke tiragalo ya go re **kgosi Selebi o tswa kwa ga gagwe mo mosong (nako) mme o ya kwa ga Mmapitsa (lefelo)**. Ka jalo tikologo ya terama e, e laolwa ke setlhogo.

**(iv) Setlhogo se bontsha mo dikgang di simololang
teng le mo di felelang teng**

Ke setlhogo se se laolang tshimologo ya ditiragalo tsa terama e ya ga Ntsime, mme ke sona se laolang le bokhutlo jwa tsona, ke go re ke sona se dirang gore tiragalotshwanelo e ya ntlha, e leng : **go nyatsa lelapa ga kgosi Selebi**, e nne yona ya ntlha mme tiragalotshwanelo ya bofelo, e leng: **go nna mo mathateng ga kgosi Selebi**, e nne yona ya bofelo.

(v) Setlhogo se laola ditiragalodikgolo le baanelwabagolo

Go nna teng ga ditiragalodikgolo tse, e leng **go nyatsa lelapa ga kgosi Selebi le go nna mo mathateng ga gagwe** di laolwa ke setlhogo sa terama e.

Setlhogo se lemosa mmuisi **baanelwabagolo** ba terama e e theilweng mo go bona. Ka jalo setlhogo se bothokwa mo tshekatshekong ya diteng. Malimabe (1993:62) fa a tswelela pele ka mosola wa setlhogo o tthalosa gore setlhogo ke motheo wa tshekatsheko ya diteng ka gone dielemente tsotlhe tsa diteng di laolwa ke sona.

1.6.2. Thulaganyo (Poloto)

Thulaganyo ke letlalo la bobedi la sekwalwa. Cuddon (1976:676) fa a tthalosa lereo le a re:

Plot is a plan, design, scheme or pattern of events in a play, poem or work of fiction and further, the organisation of incidents and characters in such a way as to induce curiosity and suspense in the spectator or reader.

Se Cuddon a se tthalosang ke go re thulaganyo ke polane (plan). Ke go re ke mo baanelwa le ditiragalo tsa diteng di rulaganngwang teng. Mokwadi fa a rulaganya dikgang tse, o di baakanya gore di ngoke mmuisi. Fa a tswelela pele Cuddon o bua ka moo Aristotle a tthalosang gore dikgang tsa thulaganyo di tshwanetse go nna le tshimologo, bogare le bokhutlo. Ditiragalo tseo, go ya ka Serudu (1992:48), di tshwanetse go latelana go ya ka bothokwa jwa tsona.

Groenewald (1992:22) ena a re dikgang tsona tse, di fiwa tiro, ke go re baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo, e leng tsona dielemente tsa thulaganyo, di fiwa tiro. O tswelela pele ka go re mokwadi a ka oketsa dikgang fa a rulaganya ditiragalo tsa sekwalwa. Fa a tthalosa kgang e a re:

Mongwadi o ikgethela ditaba le ditiragalo tše a ratago go di šomiša ge a ngwala sengwalo. Ge a rata a ka oketša ka ditlhalošo tše dingwe tše di sa kwanego le diteng. Ditaba tše ka moka di rulaganywa gore di lebane le maikemišetšo/tebanyo ya gagwe.

Se se tlhalosiwang ke Groenewald ke go re mokwadi o itlhophela ditiragalo tse di botlhokwa tse a ratang go di dirisa fa a kwala sekwalwa.

▪ **Thitokgang**

Peck and Coyle (1984:41) fa ba tlhalosa **thitokgang** ba re:

The theme of work is the large idea or concept it is dealing with.

Se Peck le Coyle ba se kayang ke go re thitokgang ke yona kangkgolo e mokwadi a kwalang ka ga yona. Gona mo ntlheng ya thitokgang, Mojalefa (1993:74) a re:

Ke ge mongwadi a hlaloša kgopolo go ba tebelelo ya gagwe ge a ngwala mabapi le taba goba tiragalo yeo a e lemogilego bophelong. Ke motheo wa sengwalwa sa mongwadi.

Mojalefa o gatelela gore thitokgang ke yona motheo wa sekwalwa. Mokwadi o tsweledisa thitokgang pele ka go tlotla dikgang tse a di rulagantseng. Ke go re thitokgang ke yona e laolang thulaganyo.

Go ka akaretswa ka go re thulaganyo ke foreime e ditiragalo tsa sekwalwa di diragalelang mo go yona. Mokwadi o rulaganya dikgang tse go tthagisa maikalelo a gagwe, a e leng ona thitokgang.

1.6.3. Setaele (Mokwalelo)

Le fa maikaelelo a tlotlhomiso e, e le go sekaseka matlalo a mabedi a ntlha a sekwalwa, e leng diteng le thulaganyo, puo le setaele (mokwalelo) le tsona, jaaka letlalo la bofelo la sekwalwa di ya go tthalosiwa ka bokhutshwane fela.

Puo le setaele (mokwalelo) ke letlalo la boraro, e leng la bofelo la sekwalwa. Holman (1936:514) fa a tthalosa puo le setaele (mokwalelo) a re ke:

The arrangement of words in a manner in which at once best express the individuality of the author on the idea and intent in his mind.

Se Holman a se tthalosang ke go re puo le setaele ke mokgwa o mokwadi a itlhalosang ka teng ka go dirisa mafoko a a rileng. Groenewald (1991:79) ena o di baya jaana:

Ge polelo e šomišwa ka mokgwa wa gore mongwadi a itlhalošē go bolelwa ka ga mongwalelo/setaele sa gagwe. Setaele se bonagatšwa ke go šomišwa ga mantšu le mafoko.

Go mo pepeneneng gore Groenewald o gatelela fa mokwalelo o golagane le puo. Go ka twe puo ke karolo ya mokwalelo ka gonne e dirilwe ka mafoko le dipolelo. Ka jalo mokwalelo o golagane le ka moo puo e dirisiwang ka teng. Ke ka ntlha e Mojalefa (1995:40) a reng:

Ke polelo yeo e tlišago moko wa ditaba. Ke yona polelo yeo mongwadi a dirago segwera le mmadi gobane mongwadi o ntšha khuduego. Go gatelelwa gore mongwalelo ga o laolwe ke dikapolelo fela, eupša o laolwa le ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago moko wa ditaba.

Se se bolelwang ke Mojalefa ke go re go tshwanetswe ga tlhokomelwa gore puo le setaele (mokwalelo) ga di laolwe ke dikapuo fela, gape di ka laolwa ke maikutlo a mokwadi a tlhagisang thitokgang ka ona.

1.6.4. Matlhotlhapelo

Bontsi jwa basekaseki ba matlhotlhapelo ba lebaganya matlhotlhapelo le terama. E kete botlhangwa jo jwa matlhotlhapelo bo totisiwa mofutatlhangwa wa terama ka gale. Smith (1983:294) fa a tlhalosa matlhotlhapelo a re:

Tragedy is a drama in which the protagonist falls from happiness to misfortune as a result of *harmatia* or tragic flaw. The falling protagonist who elicits from the audience most pity and terror occupies from the beginning a high station of authority.

Smith o gatelela gore mo terameng ya matlhotlhapelo molwantshiwa o welwa ke masetlapelo ka ntlha ya makoa a gagwe. Molwantshiwa a ka simolola e le moanelwa wa maemo a a kwa godimo fela a ka wa ka ntlha ya makoa a gagwe. Ka jalo mmuisi ga a itsalanye le ena.

Peck and Coyle (1984:96) le Mogapi (1991:1) le bona tihaloso ya bona e sa ntse e lebagane le terama ka gone le bona ba re terama ya matlhotlhapelo ke mofutakwalwa wa motshameko o mo go ona batho ba le bantsi ba tsenang mo mathateng gongwe ba be ba latlhegelwe ke matshelo a bona.

Go ya ka Holman (1936:532), matlhotlhapelo, ga a ame terama fela, a ama le dikwalwa tse dingwe mo moanelwa kgotsa motho wa maemo a a kwa godimo, a welwang ke madimabe. Fa a netefatsa kang e ya gagwe Holman a re:

In the middle ages the term tragedy did not refer to drama but to any narrative which recounted how a person of high rank through illfortune or his own vice or terror, fell from high estate to low.

Se se gatelelwang ka matlhotlhapelo ke go re moanelwamogolo wa sekwalwa se, ke yo o utlwelewang botlhoko ke mmuisi ka gale. E bile mofuta o, wa sekwalwa o theilwe mo godimo ga khuduego kgotsa maikutlo a mokwadi. Ka jalo puo e tshwanetse go nna ya maikutlo a a lebaganeng le kutlobotlhoko (Malimabe, 1995: 28).

1.6.5. Phatose (Phathos)

Cuddon (1996:681) fa a tlhalosa “phatose” a re:

From the greek root for suffering or deep feeling is the quality in art and literature which stimulates pity, tenderness or sorrow in the the reader or viewer.

Se Cuddon a se tlhalosang ke kutlobotlhoko e kgolo thata, e e feteletseng ya moanelwamogolo. Ka ntlha ya mathata a a mo diragalelang mmuisi o gapeletsega go mo utlwela botlhoko. Ke ka ntlha e Priminger le Brogan (1993:889) ba lebaganyang mofuta o wa sekwalwa le go kgotlha maikutlo a mmuisi fa ba re ke:

evoking an audience’s emotion in order to use them as a means of persuasion.

Puo e, e bua gore moanelwa yo o kgotlha maikutlo a mmuisi gore a mo utlwele botlhoko. Mmuisi o utlwisiwa botlhoko thata go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong. Go tla tlhokomelwa gore molwantshiwa wa teng ke motho wa mofuta mang. Ke go re a ke motho wa ka gale fela kgotsa ke yo o tlhokang makoa. (Malimabe, 1995 : 29).

Go ka akaretswa ka go re sekwalwa sa “phatose” se lebagane le kutlobotlhoko e e feteletseng. Le fa ditiragalo tsa teng e le tse di siameng molwantshiwa ena o tsena mo mathateng ka dinako tsoitlhe.

• **Pharologano magareng a matlhotlhapelo le “phatose”**

Sekwalwa sa matlhotlhapelo se lebagane le masetlapelo ka gonne se na le diponagalo tsa go utlwise botlhoko, fa sekwalwa sa phatose sona se lebagane le go utlwise botlhoko go go feteletseng. Le fa moanelwamogolo wa sekwalwa sa matlhotlhapelo e le motho wa maemo, o na le go wa mo maemong a a gagwe ka ntlha ya makoa a gagwe a a rileng. Moanelwamogolo wa sekwalwa sa “phatose” ena ke motho wa ka gale, ke go re motho fela, yo o se nang makoa, mme le fa go le jalo o welwa ke mathata.

Thulaganyo ya sekwalwa sa “phatose” ga e a raraana, fa ya sekwalwa sa matlhotlhapelo e raraane, go ya ka Malimabe (1995:129). Pharologano e e fa godimo e, e ka akarediwa ka lenaneo le le latelang.

Matlhotlhapelo	Phatose
Molwantshiwa	
* Moanelwamogolo o na le makoa.	* Moanelwamogolo ga a na makoa fela o wela mo masetlapelong a a feteletseng.
* Molwantshiwa ke motho wa maemo	* Molwantshiwa ke motho fela
* Moanelwamogolo o simolola e le motho yo o lesego fela o feleletsa ka kutlobotlhoko.	* Moanelwamogolo o utlwise botlhoko go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong.

Ditiragalo

* Ditiragalo di raraane

* Ditiragalo ga di a raraana

1.7. TSAMAISO YA DIKGANG

Mo kgaolong ya ntlha go ne ga gatelwa gore terama e botlhokwa ka gone e lebagane le botshameki. Fa terama e e sekasekwa, go tlhokometswe letlhakore la kanedi le la tiragatso, le fa gona go totilwe la kanedi thata.

Mo mokgweng wa tlhotlhomiso go dirisiwa mareo a le mabedi, e leng go tlhalosa (define) le go ranola (interpret) go bontsha ka moo a farologanang ka teng.

Go tlhalositswe dikgopolo tse di latelang, e leng, thulaganyo, puo le setaele (mokwalelo) matlhotlhapelo le “phatose”.

Kgaolo ya bobedi e ya go tlhalosa diteng tsa terama e ya ga Ntsime, go totilwe baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo.

Kgaolo ya boraro yona e ya go sekaseka thulaganyo I, mo go tla tlhalosiwang thitokgang, kakanyetso, thaetlele, dikgato tsa thulaganyo, tshenolo, dielemente tsa tshenolo le tiriso ya dielemente tsa thulaganyo.

Mo kgaolong ya bone go tla tlhokomelwa thulaganyo II, e e tla tlhagisang tiriso ya thitokgang, dikgato tsa thulaganyo e e lebaganeng le tshenolo mmogo le semelo sa molwantshiwa.

Kgaolo ya botlhano e lebagane le thulaganyo III, fa go yang go sekasekwa semelo sa molwantshi.

Kgaolo ya borataro e lebagane le thulaganyo IV, fa go tla tlhalosiwang ditiragalo, tiriso ya dithekeniki tsa tshenolo le tsa phuthologo, tlhaloso ya dithekiniki tsa phuthologo, tlhaloso ya setlhoa, kakaretso ya ditiragalo tsa setlhoa, tlhaloso ya tharabologo, kakaretso ya ditiragalo tsa tlharabologo le go kwala ga terama ya matlhotlhapelo le ya maitsholo.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1. DITENG

2.2. MATSENO

Le fa kakanyo e e setse e tlhalositswe mo kgaolong e e fetileng, Groenewald (1992:18) o sa ntse a e gatelela ka go re ke dikgang fa di lemogiwa ka botsona pele mokwadi a ka bua gongwe a kwala ka ga tsona.

Fa go sekasekwa diteng tsa *Se se jeleng rre* go ya go tlhokomelwa **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. Lenaneo le le tla latelwang ke:

- kakaretso ya *Se se jeleng rre* ... gore maikaelelo a tshekatsheko e a tle a lemogiwe ka botlalo le go re mmuisi a tlhaloganye terama e.
- Setlhogo
- Tlhaloso ya dielemente tsa diteng
- Tiriso ya dielemente tsa diteng

2.3. KAKARETSO YA DITENG TSA SE SE JELENG RRE

Kgosi Selebi o simolola go nna le kgatlhego mo go Mmapitsa, mme se se dira gore a ikgatholose lelapa la gagwe. O simolola go tenegela mosadi wa gagwe, Senwametsi. Senwametsi o bolelela bommangwanaagwe Selebi ka mokgwa o ba tshelang ka ona mo lelapeng la bona. Borangwanaagwe Selebi ba leka go buisana le ena gore a tlhokomele lelapa la gagwe, fela kgosi Selebi o gana go ba reetsa. Selebi o tswelela ka go kgoba Senwametsi

ka mafoko, a mmita lekgalagadi le le sa tsholeng bana. Pelo ya ga Senwametsi e nna e utlwile botlhoko ka metlha.

Ditsala tsa ga Mmapitsa, e leng Kedisaletse le Sodialapa ba leka go bua le Mmapitsa gore a se ka a thubela kgosi Selebi lelapa, fela Mmapitsa o gana go reetsa. Tsala ya ga Mmapitsa e kgolo, Mmasera, o mo gakolola gore a tshelele kgosi Selebi meratiso mo dijong go tiisa lerato la gagwe. Ngaka Seremane o a bidiwa mme o ntsha meratiso e Mmapitsa a tla e dirisang.

Kgosi Selebi o etela kwa ga Mmapitsa. Mmapitsa o mo tshelela meratiso mo dijong. Meratiso e, e dira gore fa kgosi Selebi a tsena kwa ga gagwe a bo a itlhakanya tlhogo gore a kgone go boela kwa ga Mmapitsa.

Banna ba lekgotla ba tshwenngwa ke go nna ga kgosi Selebi kwa ga Mmapitsa ka gonne lelapa la ga Mmapitsa le itsege ka boloi. Ba ikopanya le borangwanaagwe Selebi go utlwa gore bona ba reng ka tiragalo e. Banna ba lekgotla mmogo le borangwanaagwe Selebi ba dumelana gore ngaka e bidiwe go tla go tlhatlhoba Selebi. Fa ngaka Lefifi a bua gore kgosi Selebi o jesitswe meratiso, Selebi o a gana mme o ngalela kwa ga Mmapitsa. Fa a fitlha kwa ga Mmapitsa o mmolelela tsotlhe tse di builweng ke ngaka Lefifi. Mmapitsa o bua ka boikgantsho gore o tla swabisa bakgosing, a belegela kgosi Selebi ngwana wa mosimane yo o tla tsogang a tsaya bogosi jwa motse wa ga Selebi.

Kedisaletse le Sodialapa ba bolelela Senwametsi gore Mmapitsa o mo mmeleng. Moserwa o ba araba ka go re Senwametsi le ena o na le **dikgwedi di le tharo** a le mo mmeleng. Selebi o utlwa kang e ka Mmapitsa. Fa a fitlha kwa gae o ngongoregela gore ke eng Senwametsi a sa mmolelela fa a le mo mmeleng. Senwametsi o leka go tlhalosa fela

Selebi o gana go reetsa mabaka a gagwe, mme o leka go itatola ngwana wa ga Senwametsi.

Senwametsi o ikopela go ya go belegela kwa gaabo ka gonne Mmapitsa o ikaeletse go mmolaya mmogo le ngwana yo a mo imileng.

Mmapitsa o tshola ngwana wa mosimane, **Bankgoditse**. Kgosi Selebi o begela borangwanaagwe ngwana yo mme o ba bolelela le go re ke ena a tla tsayang bogosi jwa gagwe, fela borangwanaagwe ba a gana. Senwametsi le ena o belega mosimane, **Kebotsaletswe**. Tiragalo e e utlwisa pelo ya ga Mmapitsa botlhoko thata, mo a bileng a ikaelela go bolaya kgosi Selebi le ngwana wa ga Senwametsi.

Go nna le kgotlhang fa gare ga Selebi le borangwanaagwe fa ba mo gakolola gore a batle ngaka e tshware lelapa la gagwe. Jaaka gale, Selebi o ngalela kwa ga Mmapitsa. Se se kgontsha Mmapitsa go diragatsa maikaelelo a gagwe a go bolaya Selebi. Mmapitsa o tsholela kgosi Selebi dijo tse di tshetsweng botlhole jo bo bolayang. Fa kgosi Selebi a fitlha kwa gae o simolola go segwa ke mala a a botlhoko. Pele a swa o kopa maitshwarelo mo go Senwametsi, Kebotsaletswe mmogo le borangwanaagwe.

Kebotsaletswe o tshwenyegile thata ka loso lwa ga rraagwe. O rata go itse gore rraagwe o jelwe ke eng. Mmapitsa le Mmasera ba romela Bankgoditse kwa go Moratwe go mo neela botlhole gore a bo tsholele **Kebotsaletswe** mo dijong. Moratwe o itira yo o dumelang, fela fa a fitlha kwa gae o begela Kebotsaletswe tsotlhe. Kebotsaletswe le Moratwe ba ikaelela go **ipusolsetsa ka bona botlhole jo**. Ba kopa Mmasera go dirisa botlhole jo go ba bolaela Mmapitsa le Bankgoditse mme ba mo solofetsa tuelo ya dikgomo tse dintsi. Mmasera o a dumela.

Mmasera o simolola ka go tshelela Bankgoditse botlhole mo morogong. Fa a fitlha kwa gae o swela mo phaposing ya gagwe ya borobalo. Mmasera o itira yo o utlwileng botlhoko thata gore Mmapitsa a se ka a lemoga. Morago ga malatsinyana Mmasera o tshelela Mmapitsa botlhole mo dijong fa a ntse a mo apeela. O sadisa lenathwana la botlhole go le neela Kebotsaletswe. Mmapitsa o kubugelwa ke mala a a botlhoko, mme o a swa.

Kebotsaletswe le Moratwe ba tlhalosetsa bakgosing gore Mmapitsa le morwae ba bolailwe ke eng. Ba ba bontsha lenathwana la botlhole le Mmasera a le sadisitseng.

2.4. SETLHOGO

Setlhogo ke kgang e nnye e e golaganyang ditiragalo. Setlhogo sa *Se se je leng rre* ke: **Monna o nyatsa lelapa la gagwe mme kwa bofelong o nna le mathata.** Setlhogo se se lebagane le terama e ka gonne motho mongwe le mongwe yo o nyatsang lelapa la gagwe kwa bokhutlong o iphitlhela a tsena mo mathateng a a sa itseng gore o tla tswa jang mo go ona.

Mo go *Se se je leng rre* go tla lemogiwa gore **kgosi Selebi** o nyatsa lelapa la gagwe ka go ratana le Mmapitsa mme kwa bokhutlong o lebagana le matlhotlhapelo a loso, a a tlholwang ke Mmapitsa yo Selebi a neng a ithaya a re o a mo rata.

2.5. TLHALOSO YA DIELEMENTE TSA DITENG

Go na le dielemente di le nne tsa diteng, e leng baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo. Tshekatsheko e e ya go tlhokomela dielemente tse ka bongwe ka bongwe.

2.5.1. Baanelwa

Mojalefa (1995:7) o bua gore baanelwa ke bona elemente ya ntlha ya diteng tsa sekwalwa. Gape Mojalefa (1996:5), Groenewald (1993:9) le Strachan (1988:11) ba bua fa baanelwa e se batho fela, jaaka basekaseki ba bangwe ba kaya. Ba re le dilo, jaaka diphologolo, didiriswa le dilo tse dingwe fela tse di sa tsheleng e ka nna baanelwa. Tota baitseanape ba molebo wa kanedi (narratology) ba bua ka didiragatsi (akteur/actants). Ke ka moo Strachan (1988:11) a reng:

Akteurs word beskou as instansies wat handelinge verrig. Hulle is nie noodwendig menslik nie, want 'n hond, of 'n masjien kan byvoorbeeld as akteur optree.

Mosekaseki wa ntlha yo o simolotseng go bua ka didiragatsi ke Bal (1980:14 -15) fa a gatelela gore bogolo go ka twe baanelwa ke batshameki (akteurs) go na le go re go twe ke batho.

2.5.2. Ditiragalo

Groenewald (1991:15) o tthalosa fa ditiragalo e le elemente ya bobedi ya diteng. Grobblers (1987:246) fa a tsweledisa pele kakanyo e, a re ditiragalo ke tsona tse di diragalelang baanelwa le maemo kgotsa mabaka a ba iphitlhelang ba le mo go ona. Go tiisetse kgang e Strachan (1988:70) a re:

Gebuertenis word veroorsak of ondergaan deur akteurs en impliseer die oorgang van toestand na 'n ander toestand.

Se Strachan a se gatelelang mo puong ya gagwe ke go re ditiragalo di diragala go ya ka tatelano, ke go re go tswa mo maemong a mangwe go ya go a mangwe. Groenewald (1991:19) fa a tlhalosa tatelano ya ditiragalo a re:

Mongwadi o phetha mo diteng di thomago
gona le moo di felelago gona. Sephetho se se
laolwa ke sererwa.

Gronewald o tlhalosa gore mokwadi o bontsha tshimologo le bokhutlo jwa diteng tsa sekwalwa. O tswela pele ka go tlhalosa gore tiragalo e lebagane le moanelwa. Ke go re ke se se diragalelang moanelwa kgotsa se a se dirang. Ditiragalo le tatelano ya tsona di laolwa ke setlhogo. Go nna teng ga tatelano ya tsona (ditiragalo) go tlholwa ke setlhogo.

2.5.3. Tikologo

Serudu (1989:49) o tlhalosa tikologo jaana:

Ke lefelokakaretšo, nako ya histori, mabaka a
leago tšeo go tšona ditiro goba ditiragalo tša
padi goba papadi di phethelwago go tšona.

Se Serudu a se gatelelang ke go re tikologo ke nako le lefelo tse ditiragalo di diragalelang mo go tsona.

Potter (1967:27) o tswaledisa pele kakanyo e ka go tlhalosa gore tikologo e na le matlhakore a le mabedi, e leng nako le lefelo.

Patlisiso e e ya go aroganya tikologo ka dikarolo tse pedi tsa yona. Mo

tshekatshekong go tla simolola ka letlhakore la nako mme go latele la lefelo.

- **Nako**

Mojalefa (1993:64) a re nako ke elemente ya boraro ya diteng. Fa a tswelela pele ka kgang ya gagwe a re:

Nako ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona go tloga nakong ya go feta, go feta nakong ya bjale, go tsenelela nakong ye e tlogo.

Se se gatelelwang ke go re ditiragalo ga di simolole go nna teng gona jaanong mme ga di felele jaanong, di sa ntse di tla nna teng. Ena Mojalefa o tswelela pele gape ka go tlhalosa gore tiro e kgolo ya nako ke go ela tlhoko mabaka a a jaaka motsotso, ura, beke, kgwedi, ngwaga, jalo jalo. A re nako e thusa go lemosa mmuisi tatelano ya ditiragalo.

Gore nako e tlhaloganngwe sentle go tla lemogwa fa go na le mefuta e le mebedi, e leng:

Nako ya kanegelo (story time) le nako ya diteng (narrating time).

Chatman (1980:62) o tlhalosa pharologano magareng ga nako ya kanegelo le nako ya diteng ka go re:

There is reading-time and there is plot time, or, as I speak to distinguish time, discourse-time, it takes to peruse the discourse and story-time, the duration of the purported events of the narratives.

Se Chatman a se tšhalosang ke go re nako ya kanegelo le nako ya diteng di a farologana. Go na le nako ya diteng, go na le nako ya kanegelo.

Go tšwelela go ya pele **bamolebo** wa kanedi (narratological scholars) ba bua fa nako e ka aroganyetswa pele ka dikarolo tse tharo jaana:

- (i) nako e e rileng
- (ii) nako ya ditiragalo
- (iii) nako ya loago

Dikarolo tse tharo tse tsa nako di ya go tšhalosiwa moragonyana gona mo kgaolong e.

▪ **Lefelo**

Groenewald (1993:8) o tšhalosa lefelo ka go re:

Lefelo ke elemente ya bone, e leng ya bofelo ya diteng. Ke mafelo ao baanegwa ba phelago go ona, ke moo ditiragalo tša sengwalwa di diregago gona.

Groenewald o gatelela gore lefelo ke mo go fithelwang baanelwa ba sekwalwa. O tswelala pele ka go tthalosa gore lefelo ke mo tiragalo e diragalang teng jaaka motse o o rileng, naga, jalo jalo.

Tlhaloso e ya ga Groenewald e netefatswa ke Marggraff (1994:64) fa a re:

Place is considered to be a physical spot at which events take place and at which characters are positioned.

Marggraff le ena o gatelela gore lefelo ke mo baanelwa ba sekwalwa ba diragatsang ditiragalo teng.

Fa go buiwa ka mafelo a sekwalwa go gatelelwa thata mafelo a ditiragalo di diragalelang mo go ona. Mafelo a botlhokwa ka gonne a laola phetogo ya ditiragalo mme le ona a laolwa ke setlhogo.

Mojalefa (1997:27) o aroganya mafelo ka dikarolo di le pedi, e leng:

- (i) Mafelo a a rileng
- (ii) Mafelo a ditiragalo

Mafelo a le ona a tla tthalosiwa gona mo kgaolong e kwa moragonyana.

2.6 KAKARETSO

Go ka rungwa dielemente tse, tsa diteng ka go re tiro e kgolo ya baanelwa ke go tlhagisa ditiragalo ka gonne e le bona batshameki (akteurs). Ditiragalo tsona di diragalela baanelwa. Mokwadi o bontsha mo

ditiragalo di simololang teng le mo di felelang teng, mme ditiragalo tse di laolwa ke setlhogo.

Tiro e kgolo ya nako ke go tlhokomela mabaka a a jaaka motsotso, ura, beke, kgwedi, ngwaga, jalo jalo. Lefelo lona le laola phetogo ya ditiragalo, mme le lona le laolwa ke setlhogo.

2.7. TIRISO YA DIELEMENTE TSA DITENG

2.7.1 Baanelwa

Fa baanelwa ba diteng ba tlhagisiwa mo sekwalweng ba ka aroganngwa ka ditlhopha di le pedi, e leng **baanelwabagolo** le **baanelwabatlalets** gore go tle go kgonwe go lemoga kamano ya bona fa ba tshela mo lefatsheng le la bona. Kamano e ya baanelwa e laolwa ke setlhogo, ka jalo setlhogo se tla tlhokomelwa mo go tlhagiseng mefuta e mebedi e ya baanelwa.

Mefuta e mebedi e ya baanelwa e botlhokwa, le fa go le jalo patlisiso e, e ya go itebaganya le baanelwabagolo fela. Bona ba tla bidiwa moganediwa le moganetsi. Mareo a mabedi a a ya go tlhalosiwa.

- **Moganediwa**

Malimabe (1995:76) o tlhalosa gore moganediwa ke moanelwa yo mogolo yo o ganediwang go siama ga gagwe. Tlhaloso e ya ga Malimabe e tlaleletswa ke Mojalefa (1995:6) fa a re:

Mongangišwa ke moanegwa wa go loka yoo a

ratago go tšweletša pele dikakanyo tšeo tša go loka eupša o a ganetšwa. Yena o thibelwa ke mongangiši.

Go ya ka tlhaloso ya Mojalefa, moganediwa ke moanelwa yo o siameng ka gonne o dira dilo tse di siameng, fela o ganetswa ke moganetsi go diragatsa dikakanyo tsa gagwe tse di siameng.

Mo go *Se se jeleng rre* **mogamediwa ke kgosi Selebi** ka gonne o rata go tswelidisa pele dikakanyo tsa gagwe, fela o thibelwa ke moganetsi, e leng Senwametsi.

- **Moganetsi**

Go ya ka Mojalefa (1996:6) moganetsi le ena ke moanelwa yo mogolo yo o lebaganeng le go se siame ka gonne o ganetsana le moanelwa yo babuisi ba mo ratang. Ke go re o ganana le ditiro tse dintle tsa mogamediwa.

Mo terameng ya *Se se jeleng rre*, **moganetsi ke Senwametsi** ka gonne o a itse gore ga a kgone go tsholela kgosi Selebi ngwana, ka jalo o utlwa botlhoko fa Selebi a ya go ipatlela mosadi yo mongwe yo o tla mo tsholelang ngwana. Ke ka ntlha e a mo thibelang go atlega mo maikaelelong a gagwe.

- **Kamano ya baanelwa**

Lereo le, kamano, le supa ka moo baanelwa ba tshelang mmogo ka teng le ka mo ba tsalanang ka teng fa ba lebagantshwa. Groenewald (1991:39) o gatelela kgang e ka go re:

Kamano ke ka moo ditaba/batho di tswalanago ka gona.

Mo tlhalosong ya gagwe Groenewald o gatelela mokgwa o baanelwa ba tsalanang ka ona.

Kamano e, e ya go lebagannngwa le moganetsi le moganediwa. Go na le lenaneo le le rileng la kamano ya baanelwa la go sekaseka baanelwa ba diteng. Fa go batlisisiwa ka ga kamano ya baanelwa go tla latelwa lenaneo le le tlhagisitsweng ke Groenewald (1993:11), Malimabe (1995:15) mmogo le Mojalefa (1995:10). Lenaneo le la boMojalefa le farologana go le gonnye le la ga Strachan (1995:25). Pharologano e e tlholwa ke tiriso ya mareo le ya setlhogo mo letlalong la diteng. Mo thothhomisong e, go tlile go latelwa lenaneo le:

- Tebagano
- Bokgontshi
- Boganetsi
- Bothusi
- Bothusegi

Jaanong go tla latela tlhaloso le tiriso ya mareo a jaaka a lebagantswe le moganetsi le moganediwa.

Moganetsi : Senwametsi

(i) Tebagano

Mojalefa (1995:20) o tlhalosa gore tebagano ke go lebaganya moganetsi le moganediwa. Malimabe (1995:78) o tsweledisa pele kang e ka go re:

Mo go bolelwa ka maikaelelo a moanelwa malebana le seo a ratang go se tsweletsa, ke go re go ka twe seo a se tsheleng go tsweletsa dikakanyo tsa gagwe. Ka jalo go lebagannwa baanelwa le ditiro tsa bona.

Puo ya ga Malimabe e gatelela gore tebagano e lebagane le maikaelelo a moanelwa a go diragatsa dikakanyo tsa gagwe. Maikaelelo a moganetsi, e leng Senwametsi ke go fedisa lerato la ga kgosi Selebi le Mmapitsa. Senwametsi ga a rate fa kgosi Selebi a ratana le Mmapitsa, ke ka ntlha eo a bolelelang bommangwanaagwe le borangwanaagwe gore ba bue le ena, ba mo ntshe mo lelapeng la ga Mmapitsa.

(ii) Bokgontshi

Malimabe (1995:78) o bua gore bokgontshi ke se se kgontshang, kgotsa se se tlhotlheletsang moanelwa go lwela se e leng tshiamo kgotsa tshwanelo ya gagwe. Tlhaloso e e tlalelediwa ke Mojalefa (1997:21) fa a re:

Gantshi bokgontshi bo lebagane le senaganwa(lerato, lehloyo, bobbe, bjalo bjalo). Bokgontshi bjoo go bolelwago ka bjona fa, ga se motho eupša ke selo se se naganwago.

Mojalefa o bua gore bokgontshi ga se motho. E ka nna selo sengwe le sengwe se se ka akangwang.

Senwametsi o kgontshiwa ke boitshoko jwa gagwe go diragatsa se e

leng maikaelelo a gagwe. Senwametsi o rata kgosi Selebi, ka jalo o itshokela tsotlhe tse a di dirang, mme o nna a mo amogela ka dinako tsotlhe fa a tsena mo lelapeng. Ga a re fa Selebi a tswa a ya kwa ga Mmapitsa le ena a tswa, a bona gore a ka ya kae.

Senwametsi o na le tsholofelo ya go re letsatsi lengwe dilo di tla boela mannong, mme gwa siama gape. Ka jalo boitshoko jwa gagwe bo mo dira gore a se ka a tlelwa ke kakanyo epe e e bosula.

(iii) Boganetsi

Malimabe (1995:79) a re boganetsi ke sengwe le sengwe se se ganetsang moanelwa go diragatsa maikaelelo a gagwe. Go le gantsi boganetsi joo bo ka nna ka tsela ya (a) seakanngwa, (b) motho kgotsa (c) selo. Mojalefa (1995:7) fa a tlaleletsa se se buiwang ke Malimabe a re:

Ka go rialo pelo goba letswalo (senaganwa) e
ka ganetša mongangiši goba mongangišwa
maikemišetšong a gagwe, goba moanegwa yo
mongwe le yena a ganetša mongangiši goba
mongangišwa dinepong tša gagwe. Kgopolong
yeo go gatelelwa thulano.

Tlhaloso ya ga Mojalefa le yona e lebagane le dilo di le tharo, e leng seakanngwa, motho le selo tse di ka kgoreletsang moganetsi kgotsa moganediwa go diragatsa maikaelelo a gagwe.

(a) Seakanngwa: Boopa

Senwametsi o ipona e le moopa, a sa kgone go tsholela kgosi Selebi bana. O palelwa ke go gogela Selebi mo lelapeng ka ntlha ya boopa jwa gagwe. Boopa jo ke jona bo dirang gore basadi ba bangwe, jaaka Mmapitsa, ba mo kgobe ka mafoko a a botlhoko. Bo tlosa le seriti sa gagwe mo setshabeng.

Motho : Mmapitsa

Mmapitsa o ganetsa Senwametsi go aga lelapa la gagwe le kgosi Selebi ka ntlha ya go re o amogela lerato la ga kgosi Selebi a ntse a itse gore Selebi o na le lelapa, e bile o ikaelela go swabisa Senwametsi ka go tsholela Selebi ngwana wa mosimane. Go bontsha sentle gore maikaelelo a ga Mmapitsa ke go thuba lelapa la ga Senwametsi. Le fa Senwametsi a leka go aga, ena o a thuba.

(b) Selo: Ntlo ya ga Mmapitsa, Meratiso

▪ **Ntlo ya ga Mmapitsa**

Ntlo ya ga Mmapitsa e thusa mo go ganetseng Senwametsi go diragatsa maikaelelo a gagwe ka gonne ke lefelo le Selebi a nnang mo go lona ka boiketlo. Ke lona lefelo le a tshabelang mathata a lelapa la gagwe kwa teng. Ke go re fa Selebi a ngala kwa ga gagwe o a itse gore o tla fitlhela mojako wa ntlo ya ga Mmapitsa o bulegile go mo amogela.

▪ **Meratiso**

Meratiso e kgosi Selebi a e jeleng kwa ga Mmapitsa e mo lebatsa Senwametsi. E mo tlhakanya tlhogo gore a bone Mmapitsa e le ena fela mosadi yo o mo tshwanetseng. Ga a kae Senwametsi e sa ntse e le mosadi wa gagwe. Ka jalo Senwametsi o palelwa ke go aga lelapa la gagwe. Meratiso ke yona e tiisang lerato la ga kgosi Selebi le Mmapitsa.

(iv) Bothusi

Go ya ka Mojalefa (1997:21) bothusi go ka twe ke selo sengwe le sengwe se se ka thusang moanelwa mo tebaganong ya gagwe. Ke go re e ka nna selo se motho a ka se akanyang kgotsa se se ka bonwang ka matlho mme sa thusa moanelwa go diragatsa maikaelelo a gagwe. Ka jalo go ka twe bothusi bo lebagane le (a) seakanngwa, (b) motho kgotsa (c) selo.

(a) Seakanngwa: Melao ya lelapa

Senwametsi o thusiwa ke melao ya lelapa go aga lelapa la gagwe, ke ka ntlha eo a sa tlogeleng Selebi fela. O nna a mo gakolola gore a tlhokomele lelapa la gagwe ka gonne ka letsatsi lengwe Modimo a ka ba gopola a ba tshegofatsa ka ngwana.

Melao e ya lelapa e ruta Senwametsi gore a se ka a rarabolola mathata a lelapa la gagwe a le nosi. O tshwanetse go nna a kopa thuso kwa go багаabo Selebi gore ba mo thuse go aga lelapa.

(b) Batho: Borangwanaagwe Selebi, bommangwanaagwe le banna ba lekgotla, ngaka Lefifi, Sedralapa le Kedisaletse

▪ **Borangwanaagwe Selebi, bommangwanaagwe le banna ba Lekgotla.**

Fa Senwametsi a nna le mathata mo lelapeng la gagwe o bolelela bagaabo Selebi go tla go buisana le Selebi. Bagaabo Selebi ba kgothatsa Senwametsi gore a se ka a fela pelo ka gonne ka letsatsi lengwe Modimo o tla ba araba mme gwa siama. Banna ba lekgotla le bona ba thusana le bagaabo Selebi go leka go aga lelapa le. Se se dira gore Senwametsi a nne le maatla, a lemoga gore ga a nosi mo mathateng a gagwe.

▪ **Ngaka Lefifi**

Le fa kgosi Selebi a nyatsa le go rogaka ngaka Lefifi, fela ngaka Lefifi ga a gane fa bagaabo Selebi ba mmita go tla go thusa. Senwametsi o ikantse ngaka Lefifi mme o dumela tsotlhe tse a di buang ka ga kgosi Selebi. Ngaka Lefifi o solofetsa Senwametsi gore ka letsatsi lengwe badimo ba tla mo araba. Se ngaka Lefifi a se buang se tiisa Senwametsi mo moweng mme se mo thusa go atlega mo maikaelelong a gagwe.

▪ **Sedralapa le Kedisaletse**

Sedralapa le Kedisaletse ba thusa Senwametsi ka go mo tlisetsa dikgang tsotlhe ka ga Mmapitsa. Senwametsi o utlwile ka bona gore Mmapitsa o mo mmeleng, e bile kgosi Selebi o tshepitsitse gore ngwana wa ga Mmapitsa e tla nna kgosi. Senwametsi o tsibosiwa ke Sedralapa le Kedisaletse gore Mmapitsa o ikaeletse go mmolaya mmogo le ngwana yo a mo imileng.

Ka thuso ya basadi ba babedi ba, Senwametsi o tšhomoga mo matsogong a ga Mmapitsa a a huparetseng letlhoo le kilo.

(c) Selo: Dithhare tsa ga ngaka Lefifi

Dithhare tsa ga ngaka Lefifi di thusitse Senwametsi gore le ena a ipone e le mosadi. Go utlwiwa ka Moserwa fa a bolelela Sedralapa le Kedisaletse gore Senwametsi o na le dikgwedi di le tharo a le mo mmeleng. Dithhare tse, tsa ga ngaka Lefifi di tlositse kakanyo ya ga Senwametsi ya go re ke moopa. Le ena o tshwana le basadi ba bangwe. O ikutlwa a na le seriti sa bosadi.

(v) Bothusegi

Mojalefa (1997:22) o tthalosa fa bothusegi bo lebagane le moganetsi kgotsa moganediwa fa a atlega kwa bofelong ka ntlha ya go rata go diragatsa maikaelelo a gagwe. Moganetsi, e leng Senwametsi, o a atlega mo go ageng lelapa la gagwe.

Mmapitsa o a itlhoboga ka ntlha ya fa a lemoga gore o paletswe ke go ntsha Senwametsi mo lelapeng la gagwe ka jalo o bona gore a bolae kgosi Selebi. Selebi o swa a itse gore mosadi yo a neng a mo tshwanetse ke Senwametsi, e bile o swela mo diatleng tsa gagwe. Ka jalo go ka twe moganetsi o a thusega.

Mogamediwa: Kgosi Selebi

(i) Tebagano

Maikaelelo a mogamediwa, e leng kgosi Selebi, ke go nyatsa lelapa. Kgosi

Selebi o nyatsa lelapa la gagwe ka go ratana le Mmapitsa. Lerato le la bona le tlhola mathata ka mo lelapeng la ga Selebi. Selebi o ikgatholosa lelapa la gagwe, o rogaka mosadi wa gagwe, Senwametsi, ka go mmita lekgalagadi le le sa tsholeng bana. Fa Selebi a sena go omana le Senwametsi, o a ingadisa gore a kgone go boela kwa ga Mmapitsa.

(ii) Bokgontshi

Kgosi Selebi o kgontshiwa ke lerato le a nang le lona mo go Mmapitsa go nyatsa lelapa la gagwe. Ka jalo go ka twe o kgontshiwa ke lerato. O ipona a rata Mmapitsa go gaisa Senwametsi, le dijo tsa gagwe ga a sa tlhole a di ja ka gonne o ja kwa ga Mmapitsa. Lerato la ga Mmapitsa le mo tlhakanya tlhogo gore a bo a iphitlhele a itlhokomolositse lelapa la gagwe. Selebi o kgontshiwa ke lerato go atlega mo maikaelelong a gagwe a go nyatsa lelapa.

(iii) Boganetsi

▪ Seakanngwa: Melao ya lelapa

Kgosi Selebi o ganetswa ke melao ya lelapa gore a nyatse lelapa la gagwe. O itse sentle gore jaaka e le monna wa lelapa ga a tshwanela go ikgatholosa lelapa la gagwe a bo a ipatlela legammaa kwa ntle. O tshwanetse go lebelela mosadi wa gagwe yo a mo nyaletsweng ke bagaabo le morafe.

Fa a na le mathata o tshwanetse go rerisana le bagaabo pele a ka tsaya tshwetso ya go ipatlela kwa a ka fulelang teng.

- **Batho: Bommangwane le borangwanaa Selebi, banna ba lekgotla, Sodialapa le Kedisaletse le ngaka Lefifi.**

Bommangwane le borangwanaa Selebi le banna ba lekgotla.

Senwametsi o rile go lemoga fa maemo a fetogile mo lelapeng la bona a itsese bagaabo Selebi. Borangwanaagwe le bommangwanaagwe Selebi ba leka go buisana le ena go mo thibela go nyatsa lelapa la gagwe. Banna ba lekgotla, e leng Rantho, Mosalagae le Radinku, le bona ba rile go lemoga fa kgosi Selebi a nna kwa ga Mmapitsa ba ikopanya le bagaabo Selebi. Bakgosing mmogo le banna ba lekgotla ba buisana le Selebi gore a kgaogane le lelapa la ga Mmapitsa mme a tlhokomele lelapa la gagwe, fela kgosi Selebi o gana go reetsa.

- **Ngaka Lefifi**

Ngaka Lefifi le ena o kgatlhanong le go nna ga kgosi Selebi kwa ga Mmapitsa. O leka go gakolola Selebi gore o tla tswa mo lelapeng la ga Mmapitsa e le setopo fa a sa itlhokomele, fela Selebi o sa ntse a gana go reetsa. Le fa ngaka Lefifi a mo lemosa gore Mmapitsa o mo jesitse diphirimisi, Selebi o ntse a le manganga fela.

- **Sodialapa le Kedisaletse**

Sodialapa le Kedisaletse ga ba rate fa kgosi Selebi a nyatsa lelapa la gagwe. Sengwe le sengwe se Mmapitsa a se buang ka ga Senwametsi ba a se mmolelela.

Senwametsi o utlwile ka bona gore Mmapitsa o mo mmeleng. Kgosi Selebi ga a rate go bona Sodialapa le Kedisaletse kwa ga gagwe ka

gonne a itse gore ba tliseditse Senwametsi dikgang tse ena a sa mmoleleng tsona, ke ka ntlha eo a ba kobang.

(iv) Bothusi

- **Seakanngwa : Megagaru le boopa**

- **Megagaru**

Kgosi Selebi o thusiwa ke megagaru gore a nyatse lelapa la gagwe. Mosadi wa gagwe, Senwametsi, ga a mo tshwenye e bile ga a mo kobe mo lelapeng, fela ka ntlha ya megagaru ya gagwe, o ratana le mosadi mongwe, Mmapitsa. Se, se bontsha gore kgosi Selebi ga a kgotsofale mo lelapeng la gagwe ke ka moo a dirang dilo tse di sa siamang.

- **Boopa**

Selebi o tlhobogile Senwametsi. O bona e kete a ka se ka a tlhola a tshola bana ka gonne a mmona e le moopa. Kakanyo e, e thusa Selebi gore a kgone go nna le seipato sa go nyatsa lelapa la gagwe. Ke ka ntlha e a solofetsang Mmapitsa gore ngwana wa gagwe e tla nna kgosi.

- **Motho: Mmapitsa**

Motho yo o thusang kgosi Selebi go atlega mo maikaelelong a gagwe a go nyatsa lelapa la gagwe ke Mmapitsa. Fa kgosi Selebi a tlhaga a ngadile kwa ga gagwe, Mmapitsa o mo amogela ka lerato le le bolelo mo lelapeng la gagwe, e bile o mo solofetsa gore o tla nna a mo emetse ka dinako tsotlhe.

▪ **Selo: Ntlo ya ga Mmapitsa le meratiso**

Ka dinako tsotlhe kgosi Selebi o fitlhela mojako wa ntlo ya Mmapitsa o bulegile go mo amogela. Ntlo e, e thusa kgosi Selebi gore a nne le botshabelo fa a tlhaga a tenegile kwa ga gagwe. Ga go na sepe se se mo thibelang go tsena mo ntlong e, e ka nna bosigo kgotsa motshegare.

▪ **Meratiso**

Mmapitsa o tshelela kgosi Selebi meratiso mo dijong. Meratiso e, ke yona e thusang Selebi go nyatsa lelapa la gagwe. Fa a fitlha kwa ga gagwe, o tlhakana tlhogo, pelo ya gagwe e gopola kwa ga Mmapitsa mme o boela kwa teng. Ka jalo meratiso ke yona e thusang kgosi Selebi go diragatsa se e leng maikaelelo a gagwe, **go nyatsa lelapa la gagwe.**

(v) **Bothusegi**

Mogamediwa, e leng kgosi Selebi, o palelwa ke go atlega mo maikaelelong a gagwe a go nyatsa lelapa la gagwe ka gone kwa bofelong o a swa. Pele a swa o kopa maitshwarelo mo go Senwametsi, Kebotsaletswe le ba losika lwa kgosing. Ke gona a lemogang fa Mmapitsa e ne e se mosadi yo a mo tshwanetseng, ke ka moo a boelang gae go ya go swela teng. Ka jalo mogamediwa ga a thusega.

Kakaretso

Mo kgaolong e go akareditswe diteng tsa terama ya *Se se jeleng rre*. Morago go tlhalosiwa dielemente tse nne tsa diteng, e leng **baanelwa, ditiragalo nako le lefelo**. Fa go tlhalosiwa dielemente tse, botlhokwa

jwa setlhogo bo gateletswe. Mefuta e le mebedi ya baanelwa **baanelwabagolo** le **baanelwabatlalets** le yona e tlhokometswe. Baanelwabagolo ba arogantswe ka dikarolo di le pedi e leng **moganetsi** le **mogamediwa**. Go sekasekilwe kamano ya baanelwa ba go lebeleletswe lenaneo la **tebagano, bokgontshi, boganetsi, bothusi le bothusegi** fa le lebagane le terama e ya ga Ntsime.

2.7.2. Ditiragalo

Kakanyo e ya ditiragalo e setse e tlhalositswe mme go ya ka Malimabe (1995: 66) ditiragalo di na le mefuta e e rileng e e ka aroganngwang ka dikarolo di le pedi, e leng **ditiragalodikgolo le ditiragalopotlana**.

Mofuta wa ditiragalodikgolo

Malimabe (1995:67) fa a tlhalosa mofuta o a re:

Karolo e, e lebagane thata le ditiragalotshwanelo.
Ditiragalotshwanelo ke ditiragalo tse di
tshwanetseng go nna teng mo sekwalweng. Ke
go re ke ditiragalo tse sekwalwa se theilweng
mo godimo ga tsona.

Malimabe o tlhalosa gore ditiragalotshwanelo di tshwanetse go nna teng mo sekwalweng. Ke go re ke tsona di dirang sekwalwa.

Tiragalo e laolwa ke setlhogo. Go ya ka setlhogo sa *Se se jeleng rre*, e leng: **Monna o nyatsa lelapa la gagwe mme kwa bofelong o tsena mo mathateng**, go tla lemogiwa gore terama e, e na le ditiragatsotshwanelo di le pedi: (a) **go nyatsa** le (b) **tlhagelelo ya mathata kwa bofelong**. Ka

jalo go ka twe go nyatsa ke tiragalotshwanelo ya ntlha mme tlhagelelo ya mathata ke tiragalotshwanelo ya bofelo.

- **Tiragalotshwanelo ya ntlha: go nyatsa lelapa**

Go ya ka Mojalefa (1995:4) mofuta o wa tiragalo o lebagane le tiragalo e kgolo e go ka tweng e sosobanya ditiragalo tsa matseno a sekwalwa. Ke yona pinagare ya ditiragalo tsa matseno a sekwalwa. Fa go ka buisiwa mo go *Se se jeleng rre*, go tla lemogiwa gore ke: **Monna o nyatsa lelapa la gagwe.**

Kgosi Selebi o ikgatholosa Senwametsi ka ntlha ya go re a bone lerato la mosadi mongwe, Mmapitsa. Go tsoga tsholele ka fa lelapeng la ga kgosi Selebi ka gone a re Senwametsi ga a mo tsholele ngwana. Ke go re kgosi Selebi o ipata ka go re Senwametsi ga a belege, ke ka moo a yang go nna le Mmapitsa, ba aga lelapa mme ba nna le ngwana.

- **Tiragalotshwanelo ya bofelo: tlhagelelo ya mathata**

Mojalefa (1995:5) o tlhalosa mofuta o wa tiragalo ka go re ke tiragalo e kgolo e ditiragalo tsa bokhutlo jwa sekwalwa di theilweng mo go yona. Ke go re ke tiragalo e e rumang ditiragalo tsa bofelo tsa sekwalwa. Go tla tlhokomelwa gore tiragalotshwanelo ya bofelo e akaretsa ditiragalo tsa fa gare le tsa bokhutlo jwa sekwalwa se. Tiragalo e mo go *Se se jeleng rre* ke: **tlhagelelo ya mathata.**

Go ratana ga kgosi Selebi le Mmapitsa go tlišetsa kgosi Selebi mathata a a seng kana ka sepe. Borangwanaagwe kgosi Selebi mmogo le banna ba lekgotla ba lekile go bua le ena (kgosi Selebi) gore a kgaogane le lelapa

la ga Mmapitsa ka gone a itsege ka boloi, fela kgosi Selebi o ganne go reetsa fa a gakololwa.

Mofuta wa ditiragalopotlana

Malimabe (1995:70) o tlhagisa ditiragalo tsa mofuta o di le pedi, e leng:

(a) Ditiragalotebagano

(b) Ditiragalotlaleletso

(a) Ditiragalotebagano

Malimabe (1995:3) fa a tlhalosa ditiragalotebagano a re ke ditiragalo tse di bopang ditiragalotshwanelo. Ke go re ditiragalotshwanelo di theilwe ka tsona.

O tswelala pele ka go re ditiragalotebagano di laolwa ke dielemente tsotlhe tsa diteng, e leng baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo. Mabapi le elemente ya tikologo a re, fa nako gongwe lefelo le fetoga, tiragalo le yona e a fetoga.

Go tla nopolwa dikao di se kae tsa ditiragalotebagano tse di bopang tiragalotshwanelo ya ntlha fela go bontsha mofuta o wa ditiragalo.

- Kgosi Selebi o ratana le Mmapitsa.
- Kgosi Selebi o simolola go tenegela Senwametsi.
- Go tsoga tshele mo lelapeng la ga Selebi.
- Mmapitsa o solofetsa kgosi Selebi gore o tla mmelegela ngwana.

- Selebi o solofetsa Mmapitsa gore ngwana wa gagwe ke ena a tla nnang kgosi.
- Mmapitsa o tshelela kgosi Selebi meratiso.
- Selebi o gana dikgakololo.

(b) Ditiragalotlaleletso

Malimabe (1995: 71) le Mojalefa (1995:5) ba re ditiragalotlaleletso ke tse di tlaleletsang ditiragalotshwanelo le ditiragalotebagano. Ba tlhalosa gore mofuta o wa ditiragalo ga o botlhokwa go le kalo, le fa di ka tlogelwa sekwalwa se tla sala go nna se se feleletseng. Ka ntlha ya go re ga di botlhokwa go le kalo, go ka se ka ga fiwa dikao tsa tsona.

Phetogo ya ditiragalotebagano

Go ya go tlhalosiwa phetogo ya ditiragalotebagano go ya ka mo di laolwang ke **baanelwa, nako le lefelo**.

▪ Phetogo ya baanelwa

Tshekatsheko e, e simolola ka go bontsha kgosi Selebi a lebile kwa ga gagwe, a ntse a tsamaya a bua a le nosi ka mokgwa o a ratang Mmapitsa ka teng. Kgosi Selebi o tsenwa fa gare ke Senwametsi fa a mmotsa gore ke eng a sa mo dumedise.

Tiragalo ya ntlha ke: kgosi Selebi o bua a le nosi.

Tiragalo ya bobedi ke: Senwametsi o mo tsena fa gare.

Tiragalo ya ntlha e fetoga ka ntlha ya go re go tsena moanelwa wa bobedi. Go raya go re tiragalo e ya ntlha e fetoga go nna ya bobedi ka ntlha ya moanelwa yo mongwe yo.

▪ **Phetogo ya nako**

Kgosi Selebi o tloga mo **mosong** o ya kwa ga Mmapitsa mme o boela gae go le **bosigo**

Tiragalo ya ntlha: Selebi o ya kwa ga Mmapitsa mo mosong.

Tiragalo ya bobedi: Selebi o boela gae go le bosigo.

Tiragalo ya ntlha e fetoga go nna ya bobedi ka ntlha ya go re nako e a fetoga.

Phetogo ya lefelo

Kgosi Selebi o ngala **kwa ga gagwe** fa borangwanaagwe ba leka go mo gacolola mme o ya **kwa ga Mmapitsa** go tshabela mathata a lelapa la gagwe teng.

Tiragalo ya ntlha: Selebi o ngala fa ga gagwe.

Tiragalo ya bobedi: Selebi o ya kwa ga Mmapitsa.

Tiragalo ya ntlha e fetoga go nna tiragalo ya bobedi ka ntlha ya go fetoga ga lefelo.

Kakaretso

Ka kakaretso go ka twe fa go buiwa ka ditiragalo ka botsona go tlhokomelwa phetogo thata, mme yona e lebagane le go fetoga ga baanelwa, ga nako le ga lefelo. Ditiragalo tsa terama e, *Se se jeleng rre*, di latelegantshiwa go tlhokometse setlhogo sa yona. Ka jalo ditiragalotshwanelo tsotlhe di bopilwe ka ditiragalotebagano tse di lemogiwang ka phetogo.

2.7.3. Tikologo

Kakanyo e ya **tikologo** ke lefokokakaretso le Serudu (1990:83) a le tlhalosang ka go re ke lefelo le ditiragalo di diragalelang go lona. O tswelela pele ka go aroganya tikologo ka dikarolo di le pedi, e leng **nako le lefelo**. Tshekatsheko e, e ya go aroganya nako ka dikarolo tse, tse pedi jaaka Serudu a dira.

▪ Nako

Nako ke e nngwe ya dielemente tsa diteng. Tlhotlhomiso e, e ya go tlhalosa nako jaaka e tlhalositswe ke Mojalefa (1995:38) gore e na le dikarolo di le tharo, e leng:

- Nako e e rileng
- Nako ya ditiragalo
- Nako ya loago

▪ Nako e e rileng

Malimabe (1995:85) fa a tlhalosa nako e e rileng a re:

Ke nako e e se nang tshimologo le bokhutlo.
Ke nako e e tshwanang le bosigo,
motshegare, mariga, selemo jalo jalo. Ke
nako e e rileng ka gonne ga go itsiwe gore
motshegare gongwe bosigo, selemo gongwe
mariga di simolola ka ura efe, mme di felela
ka ura efe.

Go tla nopolwa dikao di se kae mo terameng ya *Se se jeleng rre* go
bontsha ka fa Ntsime a dirisitseng mofuta o wa nako ka teng.

- Re tshwanetse go ya teng **maitsiboeng** ano. [ts. 13]
- Re tshwanetse go ikopanya le bona **phirimaneng** eno. [ts.13]
- Moapari wa tsona o lala a khidiega **bosigo** botlhe. [ts.14]
- Jaaka lesedi la naledi ya **masa**, mphetlhalatsane [ts.49]
- Ke tla nna le **ena bosigo le motshegare** .[ts.69]

Maitsiboeng mo moleng wa ntlha – Banna ba lekgotla ba ithaopa go ya
go ikopanya le borangwanaagwe kgosi Selebi go le maitsiboa ka
maikaelelo a go eletsa kgosi Selebi gore a se tlhole a ya kwa ga
Mmapitsa, a tlhokomele lelapa la gagwe. Kgosi Selebi o ipata ka go re
Senwametsi ga a mo tsholele bana, ke ka ntlha eo a mo ikgatholosang
mme a nna kwa ga Mmapitsa. **Maitsiboeng** mo nopolong e, e botlhokwa
ka gonne ke nako ya go eletsa kgosi Selebi.

Bosigo mo moleng wa boraro - mmaagwe Mmapitsa o ne a itsege ka
boloi. E ne e le ena moeteledipele wa baloi mme tiro e ya gagwe ya
boloi o ne a e dira **bosigo**. Pele a tlhokafala o ne a ruta Mmapitsa boloi.

Ka jalo Mmapitsa le ena ke moloi wa **bosigo** fela jaaka mmaagwe. **Bosigo** bo botlhokwa ka gonne e le nako ya baloi.

Bosigo le motshegare mo moleng wa botlhano - kgosi Selebi o dira tsholofetso ya go re a ka se ka a kgaogana le Mmapitsa. O tsaya maikano a fa pele ga Senwametsi, borangwanaagwe, bommangwanaagwe le banna ba lekgotla, gore le fa go ka nna jang kgotsa jang, o tla nna a ya kwa ga Mmapitsa. Bakgosing le banna ba lekgotla ba leka go mo lemosa gore Mmapitsa ke moloi, fela kgosi Selebi o gana go reetsa. **Bosigo le motshegare** di botlhokwa ka gonne e le nako ya tsholofetso le maikano a ga kgosi Selebi.

▪ **Nako ya ditiragalo**

Malimabe (1997:86) fa a tthalosa nako ya ditiragalo a re:

Ke nako eo e nang le tshimologo le bokhutlo, jaaka ura, letsatsi, beke, kgwedi, ngwaga, jalo jalo. Fa go bolelwa ka nako ya ditiragalo go a itsege gore ura e simolola ka motsotso ofe mme e felela ka ofe, fela jalo le beke, kgwedi le ngwaga.

Dikao di se kae go tswa mo go *Se se jeleng rre* go bontsha mofuta o wa nako ke tse di latelang.

- E hee, **Gompieno** o mpona lekgalagadi. [ts.3]
- Borangwane, magobe a, ke a **dibeke tse pedi**. [ts.20]

- Mmasera, ke letse ke biditse ngaka Seremane **maabane**. [ts.35]
- **Ka moso** re tshwanetse ra bitsa borangwanaa kgosi. [ts.57]

Gompieno, dibeke tse pedi, maabane, ka moso, dinako tsa tsona di a itsege ka gonne di na le tshimologo le bokhutlo. Go tswa mo dikaong tse di filweng go tla tlhalosiwa di le tharo fela go bontsha mofuta o wa nako.

Tiragalo e e diragetseng **gompieno** ke ya fa kgosi Selebi a simolola go bontsha lenyatso mo go Senwametsi ka ntlha ya go re a bone lerato le lešwa kwa ntle. Kgosi Selebi ga a sa tlhole a kgathalela Senwametsi, ke ka moo a simololang go mmona e le lekgalagadi. Ka jalo **gompieno** e botlhokwa ka gonne e bontsha tshimologo ya lenyatso la ga kgosi Selebi le tshotlego ya ga Senwametsi.

Tiragalo e e diragetse mo **dibekeng tse pedi** tse di fetileng e utlwise Senwametsi botlhoko thata gonne o lemogile gore Selebi ga a sa tlhole a mo kgathalela e bile o na le **dibeke di le pedi** a sa je dijo tse di apeilweng ke ena (Senwametsi). Senwametsi o tlisa magobe a **dibeke di le pedi** a Selebi a ntseng a a tsholelwa mme a sa a je gore boragwanaagwe ba a bone. **Dibeke tse pedi** di botlhokwa mo nopolong e ka gonne di supa nako e Senwametsi a ititeileng sefuba gore a ntshe kutlobotlhoko e e mo pelong ya gagwe ka go senola ditiro tsa ga kgosi Selebi tse di sa siamang fa pele ga borangwanaagwe.

Tiragalo ya go re banna ba lekgotla ba bitse borangwanaa kgosi e diragala

ka moso. Lebaka le legolo la go ba bitsa ke go ba lemosa gore kgosi

Selebi o nna kwa ga Mmapitsa, le go re kana Mmapitsa o itsege ka boloi. Ka jalo ba tshwanetse go dira sengwe ka kgosi pele Mmapitsa a mo tshereanya ka ditlhare tsa gagwe tsa boloi. **Ka moso** e botlhokwa ka gonne e le nako ya temoso.

▪ **Kelelo ya nako**

Mojalefa (1993:67) o bua ka go elelwa ga nako ya ditiragalo tsotlhe tsa sekwalwa. Ke go re go kgonwa go lemogwa gore ditiragalo tse di diragalang mo sekwalweng, di ka ne di di tsere lobaka lo lo kae go tloga kwa tshimologong go ya kwa bokhutlong. Fa go sekasekwa kelelo ya nako, go tla tlhokomelwa (a) nako e e rileng, ke go re nako e e buiwang ke mokwadi le (b) nako ya ditiragalo, ke go re nako e e fopholetswang ke mosekaseki.

(a) Nako e e rileng (nako e e buiwang ke mokwadi)

Nako e e rileng, ke go re nako e e buiwang ke mokwadi, e ka akaretswa ka lenaneo le le latelang:

	Ditiragalo	Nako
1.	Ditiragalo tsa terama e di simolola fa Selebi a ikgatholosa lelapa la gagwe. Selebi ga a tlhole a kgathalela mosadi wa gagwe, le dijo tse Senwametsi a di apeileng ga a di je. Senwametsi o bontsha borangwanaagwe Selebi magobe a dibeke tse pedi a a ntseng a a tsholela Selebi mme a sa a je [ts.20]	2 dibeke

2.	Kgosi Selebi o ya kwa ga Mmapitsa go ipala mabala a kgaka. Ka je le latelang Sedralapa, Kedisaletse le Mmasera ba ya kwa go Mmapitsa go mmotsa gore kgosi Selebi o letse a batla eng fa ga gagwe. [ts.25]	2 malatsi
3.	Mmasera o gakolola Mmapitsa go dirisa meratiso. Mmapitsa o mo solofetsa gore e tla re ka moso a roma Tselane go ya go bitsa ngaka Seremane. Ka letsatsi le le latelang la go bitsa ngaka Seremane, Mmapitsa o begela Mmasera gore o letse a biditse ngaka Seremane [ts.34]	3 malatsi
4.	Ngaka Seremane o naya Mmapitsa meratiso e a neng a e dirisa malatsi a le marataro [ts.53]	6 malatsi
5.	Manko o ya kwa banneng ba lekgotla mme o ba bolelela gore maabane o ne a na le Mmatsie mme o mmoleletse gore Tselane a re Mmapitsa o tsheletse kgosi Selebi meratiso mo dijong. [ts.57]	2 malatsi
6.	Ka letsatsi le le latelang , banna ba lekgotla ba ikopanya le bakgosing go gakolola kgosi Selebi. Selebi o a ngala mme o ya kwa ga Mmapitsa. [ts.58]	1 letsatsi
7.	Mmapitsa o bolelela Mmasera, Kedisaletse le Sedralapa gore kgosi Selebi o letse a sekisiwa ke borangwanaagwe le banna ba lekgotla maabane . [ts.75]	2 malatsi

8.	Mmapitsa le Senwametsi ba mo kgweding ya boraro ba imile [ts.87]	3 kgwedi
9.	Morago ga dikgwedi di le thataro Mmapitsa le Senwametsi ba tshola bana ba basimane. [ts.87]	6 kgwedi
10.	Morago ga dingwaga di le somerobedi Mmapitsa o tthalosetsa Bankgoditse ka ga tiro ya gagwe ya boloi le go re o ikaeletse go bolaya kgosi Selebi. [ts.103]	18 dingwaga
11.	Mmapitsa o laela Tselane gore gompieno go tla apaya ena ka namana ka gonne o ikaeletse go diragatsa maikaelelo a gagwe a go bolaya kgosi Selebi [ts.115]	1 letsatsi

Nako e e builweng ke mokwadi e ka akarediwa ka go re ke **dingwaga di le somerobedi, dikgwedi di le robong, dibeke di le nne le malatsi a le mararo.**

(b) Nako ya ditiragalo (nako e e fopholetswang ke mosekaseki)

Go tloga kwa tshimologong ya terama e go lebega fa ditiragalo tsa yona di tsere sebaka sa **kgwedi** fela go ya ka nako e e buiwang ke mokwadi, mme gona mo sebakeng se sa **kgwedi** Mmapitsa le Senwamesti ba setse ba le mo **kgweding ya boraro** ba imile. Se se raya go re go na le **dikgwedi tse dingwe tse pedi** kwa morago tse mokwadi a sa buang ka tsona.

Mmapitsa o tshelela kgosi Selebi botlhole mo dijong mme kgosi Selebi o segwa ke mala a a botlhoko, o a swa. Go tloga ka loso lwa ga kgosi Selebi go fitlha ka loso lwa ga Bankgoditse le Mmapitsa, bogolo jwa ditiragalo tsa teng bo ka lekanyetswa mo dikgweding di ka nna **lesome**. Ka jalo nako e e fopholediwang yotlhe e ka nna **dikgwedi di le pedi** tsa kwa tshimologong le dikgwedi di le **lesome** tsa kwa bokhutlong, tsotlhe fa di tlhakannwa ke **dikgwedi di le somepedi**, e leng **ngwaga o le mongwe**.

Go ka akarediwa ka go re nako e e buiwang ke mokwadi ke dingwaga di le somerobedi, kgwedi di le robong, dibeke di le nne le malatsi a le mararo, fa e tlhakannwa le nako e e fopholediwang ke mosekaseki, e leng kgwedi di le somepedi, yotlhe e ka nna dingwaga di le somerobedi, dikgwedi di le somaamabedi le bongwe, dibeke di le pedi le malatsi a le somesupa, ke go re ke **dingwaga di le somerobong, dikgwedi di le lesome le malatsi a le mararo**.

▪ **Nako ya loago**

Marggraff (1996:104) fa a tlhalosa nako ya loago a re ke:

The time in which the events take place.
Historical time will be renamed “real time”.

Se Marggraff a se tlhalosang ke go re nako ya loago ke nako e go lweng mo go yona. Ke nako e e lebaganeng le mabaka a a rileng mo botshelong. Go tla nopolwa dikao di se kae mo go *Se se jeleng rre* tse di tlhagelelang fa go sekasekwa nako ya loago.

- Motho **yo o lebileng kwano yo**, o ka re ke kgosi Selebi. [ts.22]
- Go bonolo thata Kebotsaletswe (Mmasera) o **tla ya go bitswa ke nna**. [ts.135]
- Mme e bile ke batla go mmona **kwa morakeng** wa Loruthware. [ts.139]

Dinopolo tse di fa godimo tse di bontsha gore nako ya terama e ke ya **bogologolo**, le fa tota e se ya bogologolotala. Ke nako e tlabologo e neng e simolola go nna teng. Fa mokwadi a bua ka motho yo o lebileng kwano go supa gore o bua ka motho **yo o tsamayang ka dinao**. Mo terameng e, ga go na mo mokwadi a buang ka ga **sejanaga** gongwe **bese**. Baanelwa botlhe ba ba tlhagelelang fa go bontsha ba tsamaya ka dinao go sa kgathalatsenge gore ba tsamaya sekgala se se kae. Ke ka moo go tweng nako ya terama e, ke ya bogologolo.

Gompieno go dirisiwa **mogala** fa mongwe a rata go bitsa yo mongwe ka bonako, gongwe fa a sa batle go ya kwa go mongwe mme a batla go bua le ena. Go bontsha gore nako ya terama **e ke ya bogologolo megale** e ne e ise e nne teng. Kebotsaletswe o ne a batla go bua le Mmasera fela a sa itse gore a ka ikopanya jang le ena ka gonne a tshaba gore fa a ka ya kwa ga gagwe batho ba tla mmona mme ba mo makalela. Gape o ne a tshaba gore Mmapitsa o tla mmona fa a tsena kwa ga Mmasera. Fa e ne e le nako ya gompieno, Kebotsaletswe a ka bo a leditse mogala mme a bua le Mmasera kwa ntle ga go bonwa ke ope gongwe go utlwa ke ope.

Bogologolo dikgomo di ne di nna **kwa merakeng**. Ka jalo dikgomo tsa ga kgosi Selebi le tsona di ne di nna kwa merakeng. Ke ka moo Kebotsaletswe a neng a laela Moratwe go ya go bitsa Mmasera gore ba

kopane kwa morakeng wa Loruthware. Gompieno meraka ga e sa tlhole e le teng ka gonne dikgomo di nna kwa dikampeng tse di sireletsegileng gore di se ka tsa sutlhela kwa mebileng gongwe tsa utswiwa.

Ka go rialo go ka twe nako ya mofuta o ke yona ya loago e e tlhagisang dikgang le ditiragalo tse di fetogang le mabaka. Nako ya ditiragalo tsa *Se se jeleng rre* ke nako ya ditiragalo tsa bogologolo, le fa e se tsa bogologolotala, e e itshupang e le nako ya loago.

Kakaretso

Go ka akaretswa ka go re go na le mofuta e le meraro ya nako, e leng nako e e rileng, nako ya ditiragalo le nako ya loago. Nako e e rileng ga e na tshimologo le bokhutlo, nako ya ditiragalo e na le tshimologo le bokhutlo, e bile e a elela, ke ka moo go kgonwang go lemogwa gore ditiragalo tsa terama e, ya *Se se jeleng rre* di tsere lobaka lo lo kae. Nako ya leago ke nako e ditiragalo di diragalang ka yona. Ke nako e e tsamayang e fetoga le mabaka.

▪ Lefelo

Elemente e ya lefelo e setse e tlhalositswe gore e ka aroganngwa ka dikarolo di le pedi e leng (a) **lefelo le le rileng** le (b) **lefelo la ditiragalo**.

(a) Lefelo le le rileng

Mojalefa (1997:27) o tlhalosa mafelo a a rileng ka go re:

Ke mafelo ao mongwadi a sa a nepišego

go swana le ge a bolela ka ga lefelo le
lengwe leo a sa bolelego leina la lona.

Puo ya Mojalefa e gatelela gore mafelo a a rileng ke a mokwadi a sa a totomatsang ka go bua maina a ona. Dikao di se kae di tla nopolwa mo go *Se se jeleng rre* go bontsha ka moo Ntsime a dirisitseng mofuta o wa lefelo ka teng:

- Fa ke lelala **legodimong** di ngotlile kgalalelo. [ts.19]
- Mowa wa me o šapa mo **makhubung** a a kokomogang. [ts.21]
- Tselane o ya nokeng, mo **tseleng** o kopana le Kedisaletse. [ts.1]
- Ke ya go mo lalela fa a ya nokeng ka fa **molapong** [ts.131]
- Ke eng fa ke feta **gaufi le ntlo** e, pelo ya me e ubauba, e kibakiba. [ts.1]

Mafoko otlhe a a ntshofaditsweng ke ona mafelo a a rileng. Go tla tlhalosiwa a le **mararo** fela a mafelo a, go bontsha ka moo mofuta o o dirisitsweng ka teng.

Legodimong mo moraleng wa ntlha ke lefelo le le akanngwang. Ke le le sa itsiweng gore le fa legodimong fa kae. Tiragalo ya dinaledi ya go ngotla megatla e diragala **kwa legodimong**. Ke ka moo go tweng legodimo ke lefelo le le rileng.

Tiragalo ya go kopana ga Kedisaletse le Tselane e diragala **mo tseleng**. Mo tseleng ke lefelo le le sa totomadiwang ka gone go sa tlhaloganyege sentle gore ke fa kae mo tseleng. Gongwe le gongwe mo motho a tsamayang teng go na le tsela. Ka jalo mo tseleng go kaya lefelo lengwe le lengwe le motho a ka le akanyang. Ke ka moo go tweng **mo tseleng** ke lefelo le le rileng.

Bankgoditse o lalela Moratwe **ka fa molapong**. Ga go itsiwe gore o ne a mo lalela fa kae fa molapong ka gonne molapo ke o mogolo mme Bankgoditse le ena o ne a tshwanetse go nna fa a ka se keng a bonwa ka gonne a laletse. Le mmuisi ga a itse fa a leng teng. **Ka fa molapong** ke lefelo le le rileng ka gonne go sa totomatswa gore ke fa kae fa molapong.

(b) Lefelo la ditiragalo

Go ya ka Mojalefa (1997:27) lefelo la ditiragalo ke lefelo le mokwadi a bolelang leina la lona, jaaka Tshwane, Gauteng, Polokwane, jalo jalo. Ke mafelo a tlhago a a leng teng. Dikao tsa mofuta o wa lefelo go tswa mo go *Se se jeleng rre* ke tse di latelang.

- Ke nna **mo lelapeng** le la me. [ts.18]
- Borangwane, mpusetseng **kwa gae**. [ts.19]
- Ke tlhaga **kwa gaabo** Tselane [ts.44]
- Mmapitsa o ya **kwa ntlwaneng** e e apeelang. [ts.50]
- Go ntse go rile tu, **kwa kgosing**. [ts.142]
- Mme e bile ke batla go mmona kwa morakeng wa **Loruthware** .[ts.139]

Mafoko otlhe a a ntshofaditsweng ke ona mafelo a ditiragalo . ke ona mafelo a mangwe a ona e leng a tlhago, a ditiragalo di diragalelang mo go ona. Ke mafelo a a itsegeng. Go sedimosa ka ga mafelo a, a ditiragalo, go tla tlhalosiwa a se mmalwanyana fela:

Senwametsi o ya **kwa gae** go ya go belegela teng. Le fa go sa tlhagisiwa, ka tthamalalo leina la lefelo le, fela kwa gaabo Senwametsi go a itsege gore ke kwa kae. Ke lefelo le le itsegeng ka gonne ga le akanngwe.

Ke lona lefelo la ditiragalo.

Morago ga fa Tselane a fetsa go apaya, o diga sejana mme Mmapitsa o ya **kwa ntlwaneng ya boapeelo** go ya go tshela meratiso mo dijong tsa ga kgosi Selebi. Ka jalo **ntlwana ya boapeelo** ke lefelo la ditiragalo ka gone ga le akanngwe.

Loruthware ke lefelo la ditiragalo. Ke lefelo le Kebotsaletswe a neng a kopanela le Mmasera kwa go lona. Go a itsege gore moraka wa Leruthware o kwa kae, le mmuisi o a le itse lefelo le, ka jalo **Leruthware** ke lefelo le le itsegeng, ke ka moo go tweng ke lefelo la tiragalo.

Fa go sekasekwa lefelo jaaka karolo ya diteng go tlhokometswe gore le arogantswe ka dikarolo di le pedi, e **leng lefelo le le rileng** le **lefelo la ditiragalo**.

2.8. KAKARETSO

Mo kgaolong e go tlhagisitswe ka **boleelenyana** dielemente tse nne tsa diteng, e leng baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo, tse e leng tsona motheo wa letlalo la diteng. Go lemogilwe kamano ya baanelwa fa ba lebagannngwa le ditiro tsa bona.

Go tlhagisitswe fa ditiragalo di arogantswe ka dikarolo di le pedi, e leng **mofuta o mogolo** wa ditiragalo le **mofuta o monnye** wa ditiragalo. Ditiragalo di lebagantswe le phetogo ya baanelwa, nako le lefelo.

Tikologo e tlhalositswe fa e na le dikarolo di le pedi, e leng **nako** le **lefelo**. Go na le mofuta e le meraro ya nako: **nako e e rileng, nako ya**

**ditiragalo le nako ya loago. Lefelo le lona le na le mefuta e le mebedi:
lefelu le le rileng le lefelu la ditiragalo.**

Go tla tlhokomelwa gore mo terameng e ya ga Ntsime dinako di a tlhagiswa fela ga go tlhagisiwe maina a mafelo a ditiragalo tsa sekwalwa se, di diragalelang mo go ona. Lefelo le le lengwe fela le go tlhagisiwang leina la lona ke moraka wa **Leruthware**.

KGAOLO YA BORARO

3.1 TSAMAISO

Mo tlotlhomisong e, thulanganyo e ya go aroganngwa ka dikarolo di le nne, e leng: thulaganyo I, thulaganyo II, thulaganyo III le thulaganyo IV. Mo kgaolong e go ya go sekasekiwa thulaganyo I.

3.2. THULAGANYO I

3.3 MATSENO

BoBrooks (1975:7) ba tlhalosa fa thulanganyo e le tlhamego kgotsa paakanyo ya ditiragalo mo sekwalweng. Ditiragalo tse, ga twe di ka latelana kgotsa tsa tsaya tsela e le nngwe e e sa latelaneng go ya ka tlwaelo. BoBrooks ba gatelela puo e ya gagwe ka go re:

The writer's process of manipulation involves two aspects: selection and ordering. As for selection,... he must select the details that he thinks are important because they should be relevant or suggestive ... with the question of ordering, we are dealing, in one sense, with selectivity again, for certain details of action cannot be accommodated in a plot ... the writer often finds it necessary in creating his plot to violate the strict logical and chronological sequence characteristic of the action that is his raw material.

Brooks o tlhalosa gore thulaganyo e lebagane le dintlha di le pedi, e leng tlhopho ya ditiragalo le paakanyo ya tsona. Mokwadi o tshwanetse go tlhopho dintlha tse a bonang di le botlhokwa fela fa a kwala sekwalwa. Dintlha tse, di tshwanetse go latelana go ya ka botlhokwa jwa tsona.

Groenewald (1993:5) fa a netefatsa se, a re go na le ditselana tse di farologaneng tsa go rulaganya dikgang, jaaka fa go tlhalosiwa dikgang ka botlalo gongwe fa go raraganngwa ditiragalo gore ya ntlha e buiwe kwa bofelong, gongwe fa go tlhalosiwa tikologo gore maikutlo a lemosa mmuisi kotsi e e tlang go tlhagela moanelwa yo o rileng, jalo jalo. Ke ka moo a rumang kgang ya gagwe ka go re:

Thulaganyo ya sekwalwa ke hlopho ya dithekeniki
ge di amana le seng sa tšona, ge ye nngwe le
ye nngwe e lebane le moko wa ditaba.

Groenewald o gatelela gore thulaganyo e lebagane le thitokgang. Dikakanyo tse di latelang tsa thulaganyo di tla tlhalosiwa.

- Thitokgang
- Kakanyetso
- Thaetlele
- Dikgato tsa thulaganyo
- Tshenolo
- Dielemente tsa tshenolo.
- Tiriso ya dielemente tsa thulaganyo.

3.4. THITOKGANG

Mojalefa (1994:61) fa a tlhalosa **thitokgang** a re:

- Moko wa ditaba ke ona kgopolokgolo yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi mabapi le taba ye e itšego.

Puo e ya ga Mojalefa e tlhalosa gore thitokgang ke kgang e mokwadi a ratang go e abelana le mmuisi.

Go tla lemogiwa gore thitokgang e farologana le setlhogo. Pharologanyo eo e tlhalosiwa ke Groenewald (1993:14) fa a re:

- - Setlhogo se golaganya dikgang tsa diteng gore di nne selo se le sengwe, fa thitokgang e golaganya dithekeniki tsa thulaganyo gore di lebagane.
- - Setlhogo se dirisiwa mabapi le histori kgotsa diteng mme thitokgang yona e dirisiwa mabapi le thulaganyo.
- - Setlhogo ke kakaretso ya bofelofelo ya dikgang tsa diteng. Thitokgang ke kgangkgolo (molaetsa) e e leng yona motheo o o laolang go rulaganngwa ga dikgang gore e nne sekwalwa.

Dipharologanyo tse di bothokwa ka gonne ka tsona mmuisi a ka lemoga fa setlhogo se lebagane le thulaganyo.

Go ka akaretswa ka go re kgopolo e, **thitokgang**, mosola wa yona o mogolo ke go tshwaraganya dithekeniki tsa thulaganyo gore di lebagane, le go naya dielemente tsa sekwalwa, e leng baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo, tiro ka maikaelelo a go tsewedisa pele molaetsa wa sekwalwa.

3.5 KAKANYETSO

Groenewald (1993:15) le Mojalefa (1994:63) ba tlhalosa gore kakanyetso ke motheo wa sekwalwa. Fa a tsewedisa kgang e pele Groenewald (1995:16) a re:

O ka re morero ke moakanyetšo goba lenaneo goba lenaneotheo, goba patrone ya motheo. Ke lenaneo la dikokwana tše di laolago thulaganyo ya sengwalwa gore moko wa ditaba o tšwele pele.

Groenewald o gatelela gore kakanyetso ke lenaneo le le laolang thulaganyo ya sekwalwa gore molaetsa wa sona o tlhagelele sentle.

Go ya ka Mojalefa (1994:64) tiro ya kakanyetso ke go laola mofuta wa sekwalwa. Ke go re kakanyetso e thusa mmuisi go lemoga gore sekwalwa ke sa mofuta ofe. Fa go twe sekwalwa ke sa **maitsholo, matlhotlhapelo, botseka**, jalo jalo, se a bo se tlhophilwe go ya ka lenaneo la mofuta wa

sekwalwa seo. Tiro e nngwe gape ya kakanyetso ke go tlhalosa semelo sa moanelwa gore mmuisi a lemoge gore ke moanelwa wa mofuta ofe.

Go na le pharologano fa gare ga thitokgang le kakanyetso. Mojalefa (1995:12) o bontsha pharologano e ka go tthalosa gore thitokgang e lebagane le maikaelelo a mokwadi, fa kakanyetso yona e lebagane le thulaganyo ya sekwalwa. O tswelala pele ka go tthalosa gore kakanyetso e na le dikgato tsa thulaganyo e e rileng mme kgato nngwe le nngwe e lebagane le matlhakore a le mabedi a mo go ona go tlhophiwang le le lengwe fela fa go tthalosiwa semelo sa moanelwa. Matlhakore a mabedi a a tthalosa semelo sa molwantshiwa jaana:

- **Molwantshiwa** ke moanelwa:

(a) wa maemo	kgotsa	(a) wa metlheng
(b) wa makoa	kgotsa	(b) wa go tlhoka makoa
(c) wa go kokobetswa	kgotsa	(c) wa go se kokobediwe
(d) wa go amogelwa	kgotsa	(d) wa go se amogelwe

Go ka akaretswa ka go re fa go sekasekwa semelo sa moanelwa, kakanyetso ya sekwalwa, bogolo segolo go lebeleletse dikgato tse pedi tsa ntlha (a le b) fa godimo, e tshwanetse ya tlhokomelwa thata ka gonne ke yona e e laolang semelo sa gagwe.

3.6. THAETLELE

Stein (1997:148) o tthalosa gore **thaetlele** ke :

The distinguish name of the book.

Se Stein a se kayang ke go re leina la sekwalwa. Sekwalwa sengwe le sengwe se tshwanetse go nna le leina gore se itsege. Ka jalo leina le bothokwa ka gonne le thusa go tlhopha buka mo go tse dingwe.

Mojalefa (1995:97) o bua gore thaetlele e thusa go tlopha maboko go ya ka mefuta e e rileng. Se a se tthalosang ke go re sekwalwa sa maboko se na le thaetlele e le nngwe fela, mme ka fa gare leboko lengwe le lengwe le na le thaetlele ya lona. Ka go rialo thaetlele e botlhokwa mo sekwalweng.

□ **Botlhokwa jwa thaetlele**

Fisher (1987:402) fa a bua ka botlhokwa jwa thaetlele a re:

Attending to titles, or even subtitles is in some instance absolutely essential to understanding, evaluating and interpreting.

Se Fisher a se buang ke go re thaetlele e thusa mmuisi go tthaloganya le go sekaseka sekwalwa. Mojalefa (1995:97) o tlaleletsa se se buiwang ke Fisher ka go re thaetlele e na le tlotlhetso mo sekwalweng. Go ka twe thaetlele ya sekwalwa e sedimosetsa mmuisi ka ga se a yang go buisa ka ga sona ka fa gare ga sekwalwa.

Lotman (1968:121) ena a re thaetlele e kgona go farologanya sekwalwa se se rileng le se sengwe. O tsweledisa kgang ya gagwe pele ka go re thaetlele ke:

A word, phrase or sentence used to designate a book, thus distinguishing it from others and often indicates the nature of its contents.

Lotman o gatelela gore thaetlele e ka nna lefoko fela, polelwana

kgotsa polelo e e tthalosang sekwalwa. Go ya ka Lekganyane (1997:57) le Wilsmore (1987:405) botlhokwa jwa thaetlele ga se go farologanya sekwalwa le tse dingwe fela, gape mokwadi a ka tswaledisa maikutlo a gagwe pele ka yona ka go naya sekwalwa leina. Wilsmore o tswelala pele ka go tshwantshanya thaetlele le letshwaokgwebo (trademark). Fa a tthalosa kang e sentle a re:

The way in which titles are used artificially is illustrated by comparing them with common law trademark.

Fa go gatelelwa tiriso ya leina la sekwalwa jaaka letshwaokgwebo. Mojalefa (1995:92) le ena o gatelela puo e ka go re letshwaokgwebo mo setlhagisiweng le thaetlele mo sekwalweng, bobedi di bontsha tlhago gongwe setso se se tshwanetseng go supiwa fa se itsiwe. Ke ka moo setlhagisiwa le sona sekwalwa di tshwanetseng go fiwa letshwaokgwebo kgotsa thaetlele. O tswelala pele ka go re modi wa letshwaokgwebo ke setlhagisi, fa modi wa thaetlele e le mokwadi ka sebele. Ke ka ntlha e letshwaokgwebo gongwe thaetlele di sa tshwanelang go dirisiwa ke mongwe le mongwe fela e se mong wa tsona.

Go ka akarediwa ka go re thaetlele ke leina la sekwalwa mme e botlhokwa ka gone e na le tlhotlheletso mo sekwalweng. Thaetlele e sedimosetsa mmuisi ka ga se se yang go fitlhelwa ka fa gare ga sekwalwa mme e dira gore mmuisi a tthaloganye sekwalwa sentle. Ka go rialo thaetlele e botlhokwa.

□ Mefuta ya thaetlele

Mojalefa (1995:95) o tlhalosa mefuta e le methano ya thaetlele, e leng.

- **Dithaetlele tsa mokgwa wa Victoria** tsa maboko a makhutshwane, ona ke maboko a makhutshwane a a bokiwang, ke batho baVictoria kwa bogare ba Aforika.
- **Tsa setlhogo:** Tsona di lebagane le setlhogo mo sekwalweng.
- **Tsa thitokgang:** Tsona di lebagane le thitokgang (maikaelelo a mokwadi)
- **Tsa nopolo ya ka fa gare ga sekwalwa** (bogolo–segolo motlhala wa ntlha wa tshimologo ya mokwadi)
- **Tsa sekaitshitshinyo ('symbolic suggestion'):** Tsona ke tse di lemosang mmuisi ka ga se a yang go kopana le sona ka fa gare ga sekwalwa.

Go tswa mo mefuteng ya thaetlele e e neilweng ke Mojalefa , *Se se jeleng rre* e wela mo mofuteng o: **Tsa thitokgang**, ka gonne *Se se jeleng rre* e na le molaetsa o mokwadi a ratang go o lemosa mmuisi, o o amanang le kgangkgolo ya sekwalwa se, e leng: **go nyatsa lelapa la gago go tsenya mo mathateng.**

3.7 DIKGATO TSA THULAGANYO

Go ya ka Serudu (1990: 113-115) thulaganyo e na le dikgato di le tlhano, tse di bothokwa, tse di tshwanetseng go tlhokomelwa fa go sekasekwa

sekwalwa, e leng, **tshenolo, thaologo, tharaano, setlhoa le tharabologo**. Shole (1988:18-19) ena o oketsa ka kgato e le nngwe: **katlhogo** go dira dikgato di le thataro.

Ka fa letlhakoreng le lengwe Cohen (1973:68), Groenewald (1993:20) le Mojalefa (1996:13-14) bona ba re thulaganyo e na le dikgato di le nne, e leng **tshenolo (exposition), phuthologo (development), Setlhoa (climax) le tharabologo (denouement)**. Fa go lekodisitswa dikgato tse di neilweng ke boSerudu, go lemogiwa fa kgato ya bobedi le ya boraro, e leng thaologo le tharaano di neilwe lereo le le lengwe ke boMojalefa gore ke phuthologo. Mo go tharabologo Shole o farologane le boMojalefa le Serudu ka gonne ena o e kgaogantse ka dikarolo di le pedi, e leng tharabologo le katlholo. Tlhotlhomiso e, e ile go sala morago dikgato tse di tthalositsweng ke boMojalefa .

3.7.1 Tshenolo (Exposition)

Cuddon (1997:138) fa a tthalosa tshenolo a re:

At the beginning of his play, the dramatist is often committed to giving a certain amount of essential information about the plot and the events which are to come. He also has to give information about what has already happened.

Se se tthalosiwang ke go re kwa tshimologong ya motshameko mokwadi o tthagisa dintlha tse di leng botlhokwa tsa thulaganyo le ditiragalo tse di yang go diragala. Prince (1987:28) o tlaleletsa se se buiwang ke Cuddon ka go re tshenolo ke:

The presentation of circumstances obtained before the beginning of the action.

Ke go re go tlhagisiwa dintlha tse di kokoantsweng pele ga tiragalo. Mojalefa (1995:19) o gatelela dikakanyo tsa batiori ba ba fa godimo ka go re fa mokwadi a neela mmuisi dikgang mo tshimologong ya sekwalwa, o tshwanetse go senola **baanelwa (baanelwabagolo le baanelwabatlaletsisi), mafelo** a ba tshelang mo go ona, **nako** e ditiragalo di diragalang ka yona, kgotlhang, tshimologo ya ditiragalo, jalojalo. Groenewald (1993:19) ena o amanya tshenolo le kgogedi ka go re tshenolo e tlhalosa seemo sa dikgang e bile ke gona mo mokwadi a senolang se se tlholang kgogedi.

Go ka akarediwa ka go re mo go tshenolo go tlhagisiwa baanelwa, ditiragalo, nako, lefelo, kgotlhang le kgogedi. Kgotlhang e, ke e e tlhalosiwang ke Mojalefa (1997:13) gore ke yona ya ntlha e e lebaganeng le thulaganyo ya dikgang tsa kanelo, e e aroganyang tshenolo le phuthologo.

□ **Kgotlhang**

Cohen (1973:18) o tlhalosa gore kgotlhang ke go tlhoka kutlwano magareng ga baanelwa ka ntlha ya mabaka a a farologaneng. Kgotlhang e, e ka tlisa dintwa, dipolaano gongwe kutlobotlhoko mo baanelweng ba sekwalwa. Serudu (1989:48-49) o tlaleletsa tlhaloso e ka go re kgotlhang ke:

Kgakgano ye e bago gona gare ga baanegwa papading, pading le mo go kanegelokopano, e ka ba gare ga baanegwa ba babedi goba dihlopha tša baanegwa. Gape thulano e ka ba gare ga moanegwa le tikologo ya gagwe.

Serudu o gatelela gore kgotlhang e ka nna teng fa gare ga baanelwa (kgotlhang ya kwa ntle) gape e ka nna fa gare ga moanelwa le tikologo ya gagwe (kgotlhang ya ka fa gare). Marggraff (1994:21) o tlhagisa kakanyo e nngwe gape ya kgotlhang ka go re e ka nna teng fa gare ga tshiamo le bosula. Ke ka moo a reng:

Conflict is a prerequisite for tension and originates where good and bad, virtue and vice, strength and weakness are placed.

Se a se gatelelang ke go re kgotlhang e fa gare ga tshiamo le bosula, bontle le bobele. Fa a akaretsa dikgang tse, Mojalefa (1995: 16) a re kgotlhang e e leng teng e dira gore mmuisi a rate go buisetsa pele go bona gore dikgang tsa sekwalwa di felela kae. Ke go re mmuisi o nna le phisego. Phisego e ke yona kgogedi e e ngokang mmuisi.

□ **Kgogedi**

Gore sekwalwa se anye maikutlo a mmuisi le go mo tlhotlheletsa gore a tswellele pele ka puiso, se tshwanetse go nna le kgogedi. Yelland, Jones le Easton (1950:184) ba tlhalosa gore kgogedi ke:

The plot element that keeps the reader or audience in doubt or in a state of expectancy as to the outcome of a situation or the whole story. It is part of the stock-in-trade of the novelist to keep the reader on tender hooks.

Kakanyo e e gatelela gore kgogedi ke karolo ya thulaganyo ya dikgang tsa sekwalwa e e pateletsang mmuisi go nna le kgatlhego ya go itse gore

dikgang di ya go felela kae. Kgatlhego e e dira gore mmuisi a buise sekwalwa go fitlha kwa bokhutlong jwa sona.

Fa a ruma dikgang tse, Groenewald (1993:16) a re kgogedi e na le matlhakore a le mabedi, e leng le le lebaganeng le tse mmuisi a di itseng (setlhogo le diteng) le tse mmuisi a sa di itseng (thitokgang le thulaganyo). Ke ka moo mmuisi a tshwanetseng go buisa sekwalwa go fitlha kwa bokhutlong gore a tle a itse tse a sa di itseng. Ka jalo kgogedi ke yona e tlhotlheletsang mmuisi go buisetsa pele.

□ **Dielemente tsa tshenolo**

Lebaka (1999:82) o tthalosa gore tshenolo e na le dielemente di le nne, tseo e leng tsona motheo wa thulaganyo, e leng **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**.

□□ **Baanelwa**

Kakanyo e ya baanelwa e setse e tlhalositswe mo kgaolong ya diteng, ka jalo baanelwa ba thulaganyo e sa ntse e le bona bale ba diteng, fela ba farologana le bona ka gone baanelwa ba thulaganyo ba fiwa tiro, jaaka bolwantshiwa, bolwantshi le botlhotlheletsi. Tiro ya bona e emela go siama le go se siame. Baanelwa ba thulaganyo ba arogantswe ka mefuta e le mebedi, e leng: **(a) Baanelwabagolo le (b) baanelwapotlana**

(a) Baanelwabagolo

Serudu (1989:32) fa a tlhalosa moanelwamogolo a re:

Ke mogale goba mogaleadi wa padi, kanegelokopana goba papadi. Mahlo a diphedi ka moka a tsepeletše meragelo ya gagwe mo papading, pading goba kanegelokopaneng. Ke ena yoo a utšwago pelo ya mmadi. Ditiro tsa gagwe e ka ba tše botše goba tše di sa lokago.

Se Serudu a se tlhalosang ke go re moanelwamogolo ke konokono ya sekwalwa le pinagare e bontsi jwa ditiragalo bo ikaegileng ka ena. Mojalefa (1995:20) o tlaleletsa kang e ka go re moanelwamogolo o lebagane le **molwantshiwa, molwantshi le motsenagare.**

*** Molwantshiwa (protagonist)**

Abrams (1981:137) o tlhalosa gore molwantshiwa ke:

The chief character in a work, on whom our interest centres.

Abrams o bua gore molwantshiwa ke moanelwa yo mogolo yo o ngokang kgatlhego ya mmuisi. Kruger(1988:216) o tlaleletsa kang e ka go re ke:

The main person or hero in a text. This person is mostly in the foreground and is part of the scene from the beginning to the end. His feelings and sufferings are important.

Puo ya ga Kruger e bua gore moanelwa yo ke yo mogolo yo o

tshwanetseng go nna teng mo tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa sekwalwa. Karolokgolo ya sekwalwa e bua ka ga gagwe. Mojalefa (1995:14) o akaretsa kgang e ka go re molwantshiwa ke moanelwa yo o lwantshetswang tshiamo ya gagwe kgotsa bosula jwa gagwe ke moanelwa yo mongwe, e leng molwantshi. Moanelwa yo, ke yo mogolo, yo gantsi babuisi ba itsalanyang le ena.

Fa go ka tlhokomelwa mo go *Se se jeleng rre*, go tla lemogwa gore **molwantshiwa ke kgosi, Selebi**, ka gonne ke moanelwa yo mogolo, yo bogolo jwa ditiragalo bo theilweng mo go ena. Kgosi Selebi o lwantshetswa go se siame ga gagwe ka gonne **a nyatsa lelapa la gagwe**.

* **Molwantshi (antagonist)**

Fa ba tlhalosa molwantshi, Beckson le Ganz (1961:17) ba re ke:

The major character opposition to the hero or protagonist of a narrative or drama.

Puo e e tlhalosa gore molwantshi le ena ke moanelwa yo mogolo yo o leng kgathlanong le molwantshiwa. Kruger (1988:218) o oketsa kgang e ka go re:

The antagonist is the cause of trouble, pain and suffering ... and confusion.

Tlhaloso ya ga Kruger e bua gore molwantshi ke ena a tlholelang molwantshiwa mathata. Ka jalo molwantshi le ena o bothokwa mo

sekwalweng. Fa a gatelela bothokwa jwa gagwe Baldick (1990:101) a re molwantshi ke:

The most prominent of the characters who opposes the protagonist or hero(ine) in a dramatic or narrative work. The antagonist is often a villain, seeking to frustrate a hero(ine), but in those works in which the protagonist is represented as evil, the antagonist will often be virtuous or sympathetic character.

Baldick o tthalosa gore ga se ka dinako tsotlhe fa go fitlhelwang molwantshi e le moanelwa yo o sa siamang. Fa molwantshiwa a sa siama go fitlhelwa e le go re molwantshi ke yo o siameng. Le fa go le jalo maikaelelo a molwantshi ke go thibela molwantshiwa go atlega mo go se a ratang go se dira. Ke ka moo Serudu (1989:33) a mmonang e le moanelwa yo o ganetsang molwantshiwa go diragatsa se e leng maikaelelo a gagwe. Gantsi molwantshi ke motho yo o sa siamang. Nnete ke go re ena o lwantsha ditiro tsa ga molwantshiwa tse di bosula kgotsa tse di sa siamang.

Mo go *Se se jeleng rre*, **molwantshi ke Senwametsi**. Tiro ya gagwe e lebagane le go lwantsha ditiro tse di bosula tsa ga molwantshiwa, e leng, kgosi Selebi tsa go nyatsa lelapa la gagwe. Ke ka nilha e babuisi ba itsalanyang le ena.

* **Motsenagare (tritagonist)**

Go ya ka Pretoius le Swart (1983:24)

The tritagonist is usually the character who stands between the two extremes. He/she acts as a kind of catalyst between the positive and negative poles.

Motsenagare ke ena a tlotlheltsang kgotlhang e e fa gare ga molwantshiwa le molwantshi ka go tsena fa gare ga bona. Mojalefa (1995:15) o tswaledisa pele kang e ka go tlhalosa fa motsenagare e le moanelwa yo o tlohang mofereferere fa gare ga molwantshi le molwantshiwa gore ba se ka ba utlwana, ke go re go nne le ntwana fa gare ga bone. Ka jalo motsenagare o godisa kgotlhang e e leng teng mo sekwalweng. Fa a tlhalosa kang e sentle, Mojalefa a re motsenagare ke.

Moanegwa yo o bešeletšago pitša ya mphereferere gore bobedi, molwantšhi le molwantšhiwa ba se kwane, ba lebane le thulano, mola ka lehlakoreng le lengwe a lebane le tlemollo ya lehuto.

Mojalefa le ena o gatelela gore motsenagare ke ena a tlohang ntwana fa gare ga molwantshi le molwantshiwa mme ke ene a tlišang tharabologo ya bothata jo bo leng teng. Ga se ka dinako tsotlhe mo go fitlhelwang motsenagare e le motho, e ka nna selo kgotsa seakanngwa. Ke ka moo Bal (1980: 14 – 15) a reng go tshwanetswe gwa tlhokomelwa gore fa go buiwa ka baanelwa ba thulaganyo, ga se go re ka nako tsotlhe ke “personalsies” (batho) ka gone go a kgonagala gore le “instansies” (dilo) tse e seng batho di ka fetoga baanelwa ka ntšha ya ditiro tsa tsona. O tswaledisa pele ka go re go botoka go dirisa lereo “akteurs” (batshameki) go gaisa fa go twe baanelwa ke batho.

Kgang e ya ga Bal e ya go lekodisiwa mo tlhotlhomisong ya botsenagare mo terameng ya *Se se jeleng rre*. Go ya ka fa mokwadi a dirisitseng botsenagare ka teng, go tla tlhokomelwa gore ga a dirisa motho/batho ka gonne o dirisitse seakanngwa, e leng **lorato** go lwantsha molwantshiwa le molwantshi. Tiro ya lorato e tshwantshanngwa le e e dirwang ke motho. Lorato ke seakanngwa (abstract) mme le fetoga go nna motho (personasie). Lorato lwa ga Mmapitsa ke lona lo lo tsalang kgotlhang fa gare ga Senwametsi le kgosi Selebi. Fa go ne go sena lorato fa gare ga kgosi Selebi le Mmapitsa kgotlhang e e leng teng fa gare ga Senwametsi le kgosi Selebi e ka bo e se teng. Ka go rialo go nna teng ga lona go tlhodile botlhotlheletsi fa gare ga kgosi Selebi le Senwametsi. Ka jalo go ka twe lerato la ga Mmapitsa le emela bosula.

(b) Baanelwapotlana (Baanelwabatlaleletsi)

Go ya ka tlhaloso ya Serudu (1989:33) moanelwabatlaleletsi ke moanelwa yo o thusang gore ditiro tsa moanelwamogolo di bonagale. Ke moanelwa yo o nang le seabe se sennye mo sekwalweng mme a ka tswelala fale le fale kgotsa ka dinako dingwe a ka tlogelwa pele dikgang di ya kwa bokhutlong. Le fa moanelwa yo a na le seabe se

sennye, fela o botlhokwa. Mojalefa (1994:110) fa a gatelela botlhokwa jwa baanelwabatlaleletsi a re:

Baanegwathuši ke baanelwa bao ba nago le tebanyo ya baanegwathwadi, ba thuša go hlaloša semelo sa moanegwathwadi. Ke go re ba tlaleletša kgolo le mediro ya moanegwathadi yo o itšego.

Mojalefa o tthalosa gore baanelwabatllaleletsi ke bona ba thusang go godisa semelo sa moanelwamogolo. Ke bona ba tlaleletsang kgolo le ditiro tsa moanelwamogolo. Ke go re ba thusa gore moanelwamogolo a kgone kgotsa a retelelwe ke go dira dilo dingwe. Groenewald (1997:31) o konosetsa ka go tthalosa ditiro tsa baanelwabatllaleletsi ka go re:

- Ba godisa kgogedi
- Ba tthalosa semelo sa moanelwamogolo
- Ba tiisa tharabololo
- Ba tthalosa tharabololo

Jaanong go ya go tlhokomelwa baanelwabatllaleletsi ba ba dirisitsweng ke mokwadi go ya ka fa ba thusang molwantshiwa le molwantshi ka teng.

(i) Baanelwabatllaleletsi ba ba thusitseng molwantshi (Senwametsi) ke:

- Banna ba lekgotla, borangwanaa Selebi le bommangwanaa Selebi.
- Ngaka Lefifi
- Moratwe
- Sedralapa le Kedisaletse

Baanelwabatllaleletsi ba ba thusitse molwantshi jaana:

*** Banna ba lekgotla , borangwanaa le bommangwanaa Selebi.**

Baanelwa ba, ba thusitse Senwametsi ka go mo ema nokeng le go mo kgothatsa go tia mo lenyalong la gagwe le fa gona le mo sulafalela.

Ba lekile gantsi go bua le kgosi Selebi gore a kgaogane le lelapa la ga Mmapitsa mme a tlhokomele Senwametsi. Ba lekile le go mo lemosa gore Mmapitsa ke moloi mme fa a sa itlhokomele o tla mo tshereanya. Le fa kgosi Selebi a gana go ba reetsa, baanelwa ba, ga ba a ka ba lapa go mo gakolola, ka go dira jalo Senwametsi o ne a lemoga gore ga a nosi mo bothateng jo a leng mo go bona mme o ne a nna le tsholofelo ya go re gongwe ka letsatsi lengwe go tla siama gape.

*** Ngaka Lefifi**

Ngaka Lefifi o thusitse Senwametsi ka go mo remela ditlhare tse di neng tsa mo thusa gore a nne mo mmeleng, a tshwane le basadi ba bangwe ba ba belegeng bana. Se se raya go re mathata a ga Senwametsi a a fokotsega ka gone o bone karabo ya selo se e leng bogologolo a se eletsa, e leng go nna le ngwana yo e leng wa gagwe. Ka ntlha ya se gongwe kgosi Selebi a ka boela mo lelapeng la gagwe mme a le tlhokomela.

*** Moratwe**

Moratwe le ena o ntse a kgothatsa Senwametsi mo mahutsaneng a gagwe. Ke ena a ntseng a mo tlhokometse fa a le mo mmeleng le morago ga pelego. Tlhokomelo ya ga Moratwe e thusitse Senwametsi mo go godiseng lesea la gagwe (Kebotsaletswe).

*** Sodialapa le Kedisaletse**

Le fa baanelwabatlaleletsi ba, e le ditsala tsa ga Mmapitsa fela ga ba rate

ditiro tsa gagwe tse di maswe. Ke ka moo ba isetsang Senwametsi dikgang tsotlhe tse di buiwang ke Mmapitsa ka ga gagwe.

Senwametsi o boleletswe ke bona gore Mmapitsa o ikaeletse go mmolaya mmogo le lesea le a le imileng. Ka jalo Senwametsi o ne a kgona go fapoga kotsi e ya loso ka go ya go belegela kwa gaabo.

(ii) Banelwabatlaletsisi ba ba thusitseng molwantshiwa, e leng kgosi Selebi, ke ba ba latelang:

- Mmapitsa
- Mmasera

Banelwabatlaletsisi ba ba thusitseng molwantshiwa jaana:

*** Mmapitsa**

Mmapitsa o thusitse kgosi Selebi ka go amogela lerato la gagwe le go mo amogela mo lelapeng la gagwe, le fa a ntse a itse gore kgosi Selebi o na le lelapa. Fa kgosi Selebi a ngala kwa lelapeng la gagwe o a itse gore o na le botshabelo, e leng kwa ga Mmapitsa mme fa a fitlha teng o amogelwa ka mabogo a mabedi.

*** Mmasera**

Mmasera ke ena a ntseng a tlotlheletsa lerato le le fa gare ga kgosi Selebi le Mmapitsa gore le gole. Fa a bona kgosi Selebi, o fitlha tsotlhe tse di maswe ka ga Mmapitsa mme o bua tse dintle fela. O babatsa bontle jwa ga Mmapitsa gore kgosi Selebi a kgatlhege, e bile o eletsa

fa Mmapitsa e ka nna ena mohumagadi, wa kgosi ka gonne a ka belegela kgosi Selebi ngwana. O rata fa kgosi Selebi a ka tlhala Senwametsi ka gonne e le moopa. Dikgang tsotlhe tsa ga Mmapitsa, kgosi Selebi o ne a di utlwa ka Mmasera. Fa Mmapitsa a le mo mmeleng, kgosi Selebi o utlwa ka Mmasera, le fa a sena go belega, o utlwile kwa ena.

Go tla lemogiwa gore thuso ya ga molwantshi e lebagane le go aga lelapa la ga kgosi Selebi le Senwametsi, fa ya ga molwantshiwa yona e lebagane le go thuba lelapa le la bona.

Tlhaloso ya ditiro tsa baanelwabalaleletsi.

Go godisa kgogedi

E rile fa Senwametsi a simolola go itemogela mathata mo lelapeng la gagwe a bitsa bommangwanaa Selebi le borangwanaagwe go ba tlhalosetsa mathata a bona. Bakgosing ga ba a ka ba senya nako, ba ne ba bitsa Selebi go bua le ena. Banna ba lekgotla le bona ba rile go lemoga le go utlwa gore kgosi Selebi o nna kwa ga Mmapitsa ba ikopanya le bakgosing, mme mmogo ba leka go eletsa kgosi Selebi. Kgogedi e tlholwa ke go re a kgosi Selebi o tla dumela se se buiwang ke bakgosing le banna ba lekgotla kgotsa o tla ganetsana le sona. Ka jalo baanelwabalaleletsi ba ba godisang kgogedi ke **banna ba lekgotla, borangwanaa Selebi mmogo le bommangwanaagwe.**

Go tiisa tharabololo

Baanelwapotlana ba ba tiisang le go tlhalosa tharabololo ke **ngaka**

Lefifi le Mmapitsa.

Ngaka Lefifi o tlhalosa gore tharabologo ya mathata a ga Senwametsi e tla nna teng ka letsatsi lengwe. Kgang e, e bontsha gore sengwe le sengwe se na le mo se felelang teng. Fa a tlhagisa kgang e ngaka Lefifi a re:

Fela wena kgosi Selebi fa o sa tlhokomele, o tlile go tswa mo lelapeng lele o le setopo. O tlile go tswa mo lelapeng o rwelwe o kaname ka mokwatla. Ke bona lebitla mo ditlhakong tse.
(ts.66-67).

Mmapitsa ena o tiisa tharabololo ka go diragatsa se se builweng ke ngaka Lefifi, ka go tlisa loso lwa ga kgosi Selebi. Loso lwa ga kgosi Selebi ke lona le khutlisang mathata a ga Senwametsi ka gonne le tlisa lorato lwa ga kgosi Selebi le Mmapitsa kwa bokhutlong.

Go tlhalosa semelo sa moanelwamogolo

Semelo sa ga molwantshi, e leng Senwametsi se tlhalosiwa ke **Kedisaletse le bommangwanaa Selebi**. Kedisaletse o tlhalosa Senwametsi e le motho **yo o ithatang**. Kgang e e ka tiisiwa ka go nopola mafoko a ga Kedisaletse fa a re:

Ga go mosadi yo o **sethakra** jaaka Senwametsi.
(ts.78)

Mmagwanaa Selebi, Moserwa, ena o tlhalosa Senwametsi e le motho yo o **ratang tshiamo** le kagiso ka go re:

Mmarona le wena **o siame** thata. (ts.33)

Tlhaloso e, e bontsha fa Senwametsi e le motho yo o sa rateng moferefere. O rata gore ka dinako tsotlhe go nne le kagiso.

Go ka rungwa ka go re mo tlhotlhomisong e go tlhokometswe mefuta e mebedi ya baanelwa, e leng baanelwabagolo le baanelwabatlaleletsi. Baanelwabagolo ke molwantshi, molwantshiwa le motsenagare. Baanelwabatlaleletsi ba botlhokwa mo sekwalweng le fa gona ba na le seabe se sennye ka gonne ba thusa go tthaola baanelwabagolo, le go thusa mo ditirong tse di botlhokwa tsa bona (baanelwabagolo).

□□ **Ditiragalo**

Jaaka baanelwa, kakanyo e ya ditiragalo e setse e tlhalositswe mo kgaolong e e fetileng, fela e ne e lebagane le diteng. Mo kgaolong e, e ya go lebagangwa le thulaganyo. Ke go re ditiragalo le tsona di ya go fiwa tiro jaaka ka fa go setsweng go builwe ka baanelwa ba thulaganyo. Fa a tsweledisa puo e pele Groenewald (1991:22) a re:

Ka go dira bjalo tatelano ya ditiragalo tseo ga e sa lebana le ya ditiragalo tša diteng, tatelano yeo e laolwa ke moko wa ditaba/morero.

Puo e e gatelela gore tatelano ya ditiragalo tsa thulaganyo e laolwa ke thitokgang. Mojalefa (1995:21) o tlaleletsa kang e ka go tlhalosa gore ditiragalo tsa diteng di farologana le tsa thulaganyo ka gonne tsa thulaganyo di dirisiwa jaaka ditshwantsho tse di tshwantshang botshelo ka botlalo. O tswelela pele ka go tlhalosa gore ditiragalo tse, di tshwantsha matlhakore a le mabedi a botshelo, e leng:

- letlhakore le le siameng
- letlhakore le le sa siamang

Ditiragalo tse tsa thulaganyo ke tsona di tlholang kgotlhang fa gare ga molwantshi le molwantshiwa, ka gonne mo go bona go na le yo o dirang tshiamo le yo o dirang bosula. Groenewald (1991:32) o oketsa kgang e ka go tlhagisa mesola e le mebedi ya ditiragalo:

- **Go tihola kgotlhang**, ke go re o lebagane le tshenolo.
- **Go gapeletsa phuthologo ya dikgang**, ke go re o lebagane le phuthologo.

Mokwadi o kwala jaana go tsewedisa thitokgang kgotsa molaetsa pele. Ka jalo go ka twe kgotlhang e thusa go tsewedisa maikaelelo a mokwadi pele.

□□ **Tikologo**

Tikologo e bopilwe ka dikarolwana tse pedi, e leng nako le lefelo. Fa go buiwa ka nako le lefelo, jaaka dielemente tsa thulaganyo, go ya go tlhalosiwa ka mo di dirisiwang ka teng fa mokwadi a tlhagisa thitokgang.

(a). Nako

Nako fa e lebagane le thulaganyo e fiwa tiro ka jalo nako ya thulaganyo e farologana le ya diteng. Fa a tlhalosa tiro ya nako Mojalefa (1995:16) a re:

Nako e bopa moya le atmosfere gore e be diswantšho. Ke go re nako e lebantšhwa le moko wa ditaba gore e fetoge seswantšho.

Mohlala: **bošego** bo **fetoge poifo, go se loke.**

Se Mojalefa a se buang ke go re nako e tlisa mowa le maikutlo a a rileng mo go mmuisi. Maila (1997:102) o tlhagisa dikarolwana di le tharo tsa nako, e leng :

- * Nako ya tshwanelo
- * Nako ya maikutlo
- * Nako ya sekai/setshwantsho

Dikarolwana tse tharo tse tsa nako ya thulaganyo di tla tlhalosiwa fa di fiwa tiro.

Nako ya tshwanelo

Mojalefa (1995:16) o tlhalosa nako e ka go re ke nako **ya tlhago**, e e tshwanetseng go nna teng mo sekwalweng ka gonne e tlhagisa baanelwa le ditiro tsa bona. Sekao se sentle sa mofuta o wa nako ke **bosigo**.

Nako ya maikutlo

Mojalefa (1995:17) a re nako ya maikutlo ke nako e e tlhagisang **khuduego kgotsa maikutlo** a a rileng mo moweng wa mmuisi. Nako e, ke e e boifisang, ke go re ke nako ya poifo le letshogo. Cohen (1973:75) o tlaleletsa kgang e ka go re:

The mood or moods of literary work created by the description of setting, by the actions and words of characters, by the tone of an author or the voice through which he speaks.

Fa, go gatelelwa maikutlo a mokwadi a a tlhagisiwang ke ditiro le dipuo tsa baanelwa. Abrams (1988:11) le ena o tlhalosa maikutlo a ka go re:

Atmosphere is the tonality pervading a literary work which fosters in the reader's expectations as to the course of events, whether happy or (more commonly) terrifying or disastrous.

Abrams o gatelela gore maikutlo a mokwadi a a tlhagisang e ka nna a boitumelo kgotsa a poifo. Serudu o akaretsa kgang e ya maikutlo ka go re ke mowa le maikutlo a a tanyang mmuisi fa a buisa sekwalwa. E ka nna mowa wa boitumelo bolotsana, kutlobotlhoko, poifo, botsalano, jalo jalo.

Nako ya sekai/setshwantsho

Mojalefa (1995:18) o tlhalosa gore nako e, e tshwantsha matlhakore a le mabedi, e leng **letlhakore la tshiamo le la bosula**. O tswelela pele ka go

re gantsi bosigo bo emela bosula, fa motshegare o emela tshiamo. Lekganyane (1997:85) o tlaleletsa se ka go re mokwadi a ka dirisa bosigo jaaka sekai (symbol) sa kotsi ka gonne gantsi bosenyi bo diragala ka nako e.

(b). Lefelo

Go ya ka Magapa (1997:86) lefelo le lona jaaka nako le arogantswe ka dikarolwana di le tharo, e leng:

- lefelo la tshwanelo
- lefelo la maikutlo
- lefelo la sekai/setshwantsho

Lefelo la tshwanelo

Yelland le ba bangwe (1983:14) ba tlhalosa lefelo la tshwanelo ka go re ke lefelo la nnete le ditiragalo tsa sekwalwa di diragalang mo go lona. Lekganyane (1997:85) o tlaleletsa kgang e ka go re lefelo le lebagane le tiragalo e e tlhalosiwang. Go fa sekao, fa go buiwa ka **go gama**, motho a ka gopola ka lefelo le go gamelwang mo go lona, jaaka **lesaka**. Mojalefa (1995:18) o gatelela kgang e ka go re:

Mafelo ao a swanetše go ba gona mo sengwalong ka gobane a bonagatša baanegwa le ditiro tša bona le yona nako yeo ba bonagalago ka yona. Ke mafelo a bjalo ka Lešokeng, kgolegong, bjalo bjalo.

Ka tlhaloso e go gatelelwa gore mo sekwalweng sengwe le sengwe go tshwanetse ga nna le mafelo a baanelwa ba fitlhelwang mo go ona, ba diragatsa ditiro tse di rileng.

Lefelo la maikutlo

Fowler (1973:14) o tlhalosa lefelo le ka go re:

It is often created by viewing of ordinary events from unusual angle, giving them an air of mystery.

Se se tlhagisiwang ke go re lefelo la maikutlo le tlholwa ke maikutlo a a rileng a a tlholwang, ke ditiro tsa baanelwa.

Fa a ruma mofuta o wa lefelo Mojalefa (1995:19) a re lefelo la maikutlo ke le le tlholang maikutlo. Ke go re ke lefelo le le tshosang, la boitumelo, la kutlobotlhoko, jalo jalo.

Lefelo la sekai/setshwantsho

Maila (1997:105) a re mafelo a ditshwantsho ke a a tshwantshang ditiragalo tse di diragalang mo go ona. E ka nna ditiro tse di siameng kgotsa tse di bosula tse di dirwang ke baanelwa. Lekganyane (1997:85) o tiisa kgang e ka go re mokwadi a ka dirisa sekgwa jaaka sekao sa kotsi. Ka jalo mafelo a, a emela ditiragalo tse di rileng fa a tlhagelela mo sekwalweng.

Fa go akaretswa dikgang tse go ka twe mafelo a tshwanelo a ka fetoga ditshwantsho fa ditiragalo tse di diragalang fa go ona di tshwantshwa le le lengwe la matlhakore a bophelo, a a jaaka tshiamo kgotsa bosula. Ona mafelo a a tshwanelo a ka fetoga a mowa le maikutlo fa mowa o o renang mo mafelong a e le wa ntwana, lenyatso, boitumelo, tlotlo, jalo jalo.

□□ Dithekeniki tsa thulaganyo

Kerkhoff (1962:16) o tthalosa **thekeniki** ka go re ke se se bonwang, se se ka dirisiwang go tlhagisa se se buiwang. Ka go dirisa thekeniki mokwadi

o kgona go tlhagisa maikaelelo a gagwe sentle. Mojalefa (1995:21) fa a tlaleletsa se se buiwang ke Kerkhoff a re thekeniki :

Ke seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se boletšego ka gona (the medium is the message).

Puo e ya ga Mojalefa e tlhalosa fa thekeniki e le nngwe ya ditsela tse di rileng tse mokwadi a di dirisang go tlhagisa molaetsa wa gagwe. Lazarus le Smith (1983:288) ba oketsa kgang e ka go re:

It may well become the discipline that leads writers to discover what they have to say.

Boratoriori ba ba gatelela gore molaetsa o Mojalefa a reng o tshwanetse go bonagatswa ka thekeniki ke o bona ba reng e ka nna thuto kgotsa ntlha e e pateletsang bakwadi go iponela le go atlega mo go se ba ratang go se bua. Groenewald (1993:17) o bua gore thekeniki ke mokgwa o mokwadi a o dirisang go tlhagisa thitokgang. O tswelela pele ka tlhalosa mesola e le mebedi ya thekeniki, e leng:

- go gatelela, go godisa le go tiisa kakanyo e e rileng.
- go lebaganya kakanyo e le thitokgang.

Ga ka rungwa ka go re thekeniki ke mokgwa o o akaretsang wa go kwala sekwalwa. Ke mokgwa o o amanyang pharologantsho ya sekwalwa le tse dingwe go tlhagisa thitokgang. Go na le dithekeniki tse di

lebaganeng le thulaganyo ya sekwalwa le tse di lebaganeng le puo le setaele (mokwalelo). Tse di lebaganeng le thulaganyo ya ditiragalo ke tsepamiso (focus), tebelelo (point of view) poeletso (repetition), mmuisano (dialogue), phapologantsho (contrast), ponelopele (foreshadowing), poelomorago (flashback), tsheko (cycle), polelonosi (soliloquy), jalo jalo. Kwa ntle ga dithekeniki tse tsa thulaganyo tse di filweng go sa ntse go na le mofuta o mongwe wa thekeniki o o dirisiwang mo go thulaganyo, e leng **dikaloseraleng (stage directions)** tsa motshameko.

Dikaelseraleng tsa motshameko

Groenewald (1995:6) fa a tlhalosa kakanyo e o bua gore tiragalo e lebaganeng le dielemente tse nne tsa sekwalwa, e leng **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. Fa tswelala pele o sedimosa gore le fa mmuisano wa terama o amana le dielemente tse, ga se kamano e mokwadi a ka e dirisang go di tlhalosa sentle. Ke ka ntlha e mokwadi a oketsang ka dikgang tse dingwe gore di tlaletse tlhaloso e. Dikoketso tse ke **dikaelseraleng tsa motshameko**. Tsona di kwalwa ka mokwalo o o sekameng mo masakaneng. Mokwadi fa a tlhalosa ka moo Mmapitsa a neng a ikutlwa ka teng fa a utlwa gore Senwametsi o mo mmeleng a re:

* Mmapitsa (*o garogile letswalo*) ... (ts.89)

Mmapitsa (*o tlhonya sefatlhego*) ... (ts.89)

Mmapitsa (*o nyemile moko*) ... (ts.90)

Mafoko a a mo masakaneng a botlhokwa thata ka gonne mokwadi o a dirisa go tlaletsa tlhaloso ya gagwe ya go bontsha mmuisi maemo a moanelwa a leng mo go ona. Ka leitlho la semowa mmuisi o kgona go tlhaloganya maikutlo a Mmapitsa a neng a na le ona.

Groenewald (1995:7) o tswelala pele ka go bua gore kwa ntle ga dikaeloseraleng tsa motshameko tse di tlaleletsang tlhaloso ya dielemente tsa sekwalwa, go na le kaeloseraleng e nngwe e e bothokwa e e lebaganeng le go rulaganngwa ga dikgang, e leng **sesiro**. Sesiro se na le mesola e le mebedi:

- * Wa ntlha o lebagane le terama fa e bontsha go fetolwa ga nako, lefelo, baanelwa le tiragalo.
- * Wa bobedi o lebagane le terama fa e bontsha kgaotso. Kgaotso e, ga e senye kgogedi ka gonne terama e, e a bo e rumilwe ka setlhoa se se tsositseng kgatlhego ya mmuisi.

Mo go *Se se jeleng rre*, ga go a dirisiwa sesiro. Mokwadi ka go kgaoganya terama e ka dikgaolo le ditemana ke thekeniki e e dirisitsweng boemong jwa sesiro mme thekeniki e ga e senye kgogedi. Mo kgaolong ya bone go ya go tlhokomelwa ditemana di le pedi, e leng ya boraro le ya bone. Bokhutlo jo bo kgaoganyang temana ya boraro le ya bone ga bo senye kgogedi ka gonne temana ya boraro e felela e le go re Mmapitsa o laela kgosi Selebi go ya go batlisisa gore a ke nnete Senwametsi o mo mmeleng. Mmuisi a ka rata go buisetsa pele mo temaneng e e latelang go utlwa gore a kgosi Selebi o ya go batlisisa jaaka a laetswe kgotsa o tla retelelwa.

Ka mo lethakoreng le lengwe BoKeuris (1997:76) ba tlaleletsa tlhaloso ya ga Goenewald ya dikaeloseraleng tsa motshameko tse bona ba di bitsang “**ditaetšosefala**” ka go re:

Lereo le ditaetšosefala le šupa se sengwe le se sengwe ntle le poledišano. Ke go re leina la terama, lenaneo la baanegwa, matseno, ketapele, epiloko le tsona ditaetšosefala.

Mo tlhotlhomisong e, dikaeloseralleng tsa metshameko di le tharo e leng matseno, ketapele (epiloque) le tlhagiso go ka se ka ga buiwa sepe ka tsona ka gonne di sa tlhagelele mo tiragatsong e ya ga Ntsime. Tse di yang go tlhokomelwa ke: **leina la terama, lenaneo la baanelwa le dikaeloseralleng.**

Leina la terama

Leina la terama gantsi le fitlhelwa fa godimo ga sekwalwa mme la boeletswa mo tsebeng ya ntlha. BoKeuris (1997:76) fa ba bua ka botlhokwa jwa leina la terama ba re mosola o mogolo wa lona ke go tlhama lefatshe la boikakanyetso la seteramatiki le go bontsha mmuisi ntlha e e botlhokwa ya lefatshe le. E ka nna baanelwa ba ba botlhokwa kgotsa ditiragalo tse di botlhokwa, kgotsa setshwantsho, jalo jalo. Ka jalo leina la terama ke sesupo mo go mmuisi go mo thusa go tlhaloganya le go ranola terama e, go ka twe leina ke sekaelo sa ntlha go mmuisi se se mo itsiseng se terama e buang ka ga sona.

Leina le, *Se se jeleng rre*, le sedimosetsa mmuisi gore terama e, e ya go bua ka monna yo o suleng mme go sa itsiwe gore o bolailwe ke eng. Se se mmolaileng ke sona se se yang go batlisisiwa go fitlhela se bonwa, ka e le sona se tlholang kgogedi.

Lenaneo la baanelwa

Lenaneo la baanelwa gantsi le fitlhelwa mo tsebeng e e latelang ya leina la terama. Tsebe e, e ka nna ya bobedi kgotsa ya boraro. BoKeuris (1997:76) ba re mosola wa ntlha wa lenaneo la baanelwa ke go tlhama baanelwa ba ba farologaneng mo lefatsheng la boikakanyetso la seteramatiki, ke go re go tlhaola baanelwa go ya ka go farologana ga bona mo lefatsheng le. Tlhaolo ya baanelwa ba ba farologaneng ka maina, e tsamaelana le tlhagiso ya tshedimosetso ka bokhutshwane ka ga yo mongwe le yo mongwe, jaaka ka bogolo, tiro, losika, jalo jalo.

Ka jalo e sa na le mosola wa tshedimosetso. Fa BoKeuris ba tswelela pele, ba re lenaneo la baanelwa kwa tshimologong ya terama, le ka nna gape le mosola wa popego. Maina a baanelwa a dirisiwa mo terameng ka botlalo go bontsha yo o tshwanetseng go bua. Gantsi mmuisi a ka lemoga maemo a moanelwa yo ya ka makgetho a moanelwa a buang ka ona mo terameng.

Mo go Se se jeleng rre, lenaneo la baanelwa le fitlhelwa mo tsebeng ya boraro mme le akaretsa baanelwa ba le somaamabedi nngwe (21), ba ba nang le maina. Lenaneo le la baanelwa le na le mosola wa go itsise mmuisi ka ga beng ba malapa a a botlhokwa mo terameng e, jaaka lelapa la kgosing. Gape le itsise mmuisi ka ga banna ba lekgotla, e leng Rantho, Mosalagae le Radinku. Kwa ntle ga baanelwa ba go sa na le ba bangwe

ba lenaneo le le sedimosetsang mmuisi ka ga bona, e leng basadi ba motse, basetsana ba motse mmogo le dingaka tsa motse.

Dikaeloseraleng (stage directions)

Go ya ka boKeuris (1997:77) mosola o mogolo wa **dikaeloseraleng** ke go sedimosetsa mmuisi. Mmuisi a ka tlhaloganyana tshedimosetso e ka mekgwa e le mebedi, e leng:

- jaaka tshedimoso ka ga lefatshe la boikakanyetso.
- jaaka tshedimoso ka ga mokgwa o lefatshe le, le ka netefatswang mo tiragatsong ya terama ka teng.

Mo tlotlhomisong e, go ya go tlhokomelwa ya ntlha fela, e leng **tshedimoso ka ga lefatshe la boikakanyetso**. Tshedimosetso e e tlholwang ke dikaeloseraleng gantsi ke ya matlho (pono) le ya ditsebe (kutlo).

Tshedimosetso ya matlho (pono)

Tshedimosetso ya matlho e e ka tlhagisiwang ka ga moanelwa mo go dikaeloseraleng, ke e e amang (a) **popegoponagalo**, (b) **diponagalo** tsa sefatlhego le (c) **diponagalo tsa diatla le mmele tsa moanelwa**.

(a) Popogoponagalo

Tebego ya moanelwa gantsi e tsamaelana le dintlha tse di botlhokwa tsa semelo sa gagwe. Mo diterameng tsa metlae, gantsi go fitlhelwa baanelwa ba tlhophelwa dikarolo go ya ka popego ya mmele, jaaka baratiwa ba bašwa ke ba ba lebegang. Gantsi mo ditlhalosong tse di

amang popego ya mmele go fitlhelwa le ditlhaloso ka ga tebegokakaretso ya moanelwa, e leng diaparo, dihutshe, dikorone, dikgare, masira, dibaga mmogo le ditlhobolo, melamu, marumo, dithobane, jalo jalo. Mo motshamekong wa terama dilo tse, di naya babogedi tshedimosetso ya matlho ka ga moanelwa mabapi le tiro ya gagwe, bogolo jwa gagwe mo setšhabeng le tse dingwe. Mabapi le tshedimosetso e e lebaganeng le popego ponagalo Ntsime o tlhagisa ditebego tsa baanelwa ba ba latelang jaana:

Tshegofatso: Senwametsi, se itlhoboge jaanong, o sa ntse o le **mošwa**. [ts.8]

Selebi : E seng wena Mmapitsa yo **montle**. [ts.23]

Mmasera: Kana Mmapitsa o **bopegile sesadi** tota. [ts.75]

Tselane : (*ka matlho a a tsabakelang*). [ts.44]

Dikaeloseraleng tse di fa mmuisi tshedimosetso ya go re Senwametsi, o sa ntse a le **mošwa**, Mmapitsa o **bopegile sesadi**, e bile o **montle** le go re Tselane o na le matlho a **mantle** ka gone a **phatsima** ka boitumelo ka dinako tsotlhe.

(b) Diponagalo tsa sefathego

Diponagalo tsa sefathego di tsamaelana le tiragatso ya terama mo babogedi ba kgonang go tlhaloganya le go ranolo diponagalo tse. Diponagalo tsa sefathego di ka tlhalosiwa mme gantsi ditlhaloso tse di fitlhelwa mo dikaeloseraleng. Mo diterameng tse di tshwantshang bonnete, go fitlhelwa go na le kamano fa gare ga maikutlo a a rileng le

ponagalo e e rileng ya sefatlhego. Mongebo ka tlwaelo o supa gore moanelwa o itumetse kgotsa o kgotsofetse, mme sefatlhego se se sosobantsweng se raya gore moanelwa ga a itumela kgotsa ga a kgotsofala. Tlhaloso ya ponagalo ya sefatlhego kgotsa maikutlo mo dikaeloseraleng, e thusa mmuisi go ranola mafoko a moanelwa. Boteng jwa maikutlo a moanelwa, jaaka go tenega thata, go swaba thata, bo ka tlhalosiwa mme mmuisi a ka bo lemoga jaaka tshenolo ya semelo sa moanelwa. Mo go *Se se jeleng rre*, tshedimosetso e e amang diponagalo tsa sefatlhego e tlhagisiwa jaana:

- Selebi : (o ema go se nene, o **thikhitha tlhogo**). ... [ts.1]
- Mmatsie : (o bua a **rototse matlho**) ... [ts.43]
- Mmapitsa : (**o tlhonya sefatlhego**) ...[ts.89]
- Mmapitsa : (o bo tshela a **sosobantse Sefatlhego**) ... [ts.117]

Dikaeloseraleng di na le mosola wa go sedimosetsa mmuisi ka ga maikutlo a a farologaneng a baanelwa.

Fa diponagalo tse tsa sefatlhego di tlhokomelwa ka bongwe ka bongwe go fitlhelwa e le go re ya ntlha e supa gore kgosi Selebi o ne a tsamaya a akantse ka ga sengwe se se mo tshwenyang, ke go re mathata. Ya bobedi e supa letshogo le le dirang gore Mmatsie a rotele matlho, ka ntlha ya go gakgamadiwa ke dikgang tse a di utlwang ka ga kgosi Selebi. Ya boraro e tlhagisa maikutlo a ga Mmapitsa fa a utlwa gore Senwametsi o mo mmeleng. Go tlhonya sefatlhego ga gagwe go supa gore o swabile thata. Ya bofelo yona, e leng ya bone, e supa gore Mmapitsa ga a na bopelotlhomogi ka gonne o tshelela kgosi Selebi botlhole jo bo bolayang

mo dijong gore a swe. O sosobanya sefatlhego go tiisa pelo ya gagwe gore a se ka a mo tlhomogela pelo mme a busetsa maikaelelo a gagwe kwa morago.

(c) Diponagalo le ditshikinyego tsa mmele

Ka tlwaelo diponagalo tsa diatla le tshikinyego ya mmele tse di dirwang ke moanelwa di tsamaelana le mafoko a gagwe. Le fa diponagalo tsa diatla le tshikinyego ya mmele di ka tlhagelela ka dipopego di le dintsi, mo diterameng tse di ikaeletseng go tshwantsha bonnete, go fitlhelwa diponagalo tsa sefatlhego le ditshikinyego tsa mmele tse di rileng di na le ditlhaloso tse di tsamaelanang le ditlwaelo tsa setso sa morafe o o rileng, jaaka go fogotlha diatla fa motho a tshogile, go ngwaya tlhogo fa a tlabegile kgotsa a akanya. Le fa go le jalo diponagalo tse di ka nna le ditlhaloso tse mmalwa, ke ka ntlha e mmuisi a tshwanetseng go netefatsa mabaka a ponagalo ya mmele e e rileng e simolotseng teng. Ntsime o tlhagisa diponagalo tse di latelang:

Selebi: (*o a menogela, o a pitika*) ... [ts.118]

Bankgoditse: (*o a pitika*) ... [ts.142]

Diponagalo tse di filweng tse, di lemosa mmuisi gore kgosi Selebi le Bankgoditse ba ne ba le mo ditlhabing tse di botlhoko, ke ka moo ba pitikang.

Kaelo ya tsebe

Mabapi le kaelo ya tsebe, boKeuris (1997:83) ba bua gore mo go

dikaeloseraleng ga go fitlhelwe fela dikaelo tsa matlho, go fiwa le kitso ya tsebe ka ga moanelwa. Kaelo ya mofuta o, e tla gantsi ka mokgwa wa tshaloso ya lentswe la moanelwa, sekao: segalo, kgotsa lebelo le moanelwa a buang ka lona. Fa ba tswelela pele, ba re medumo e mengwe e e tlhagisiwang ke moanelwa jaaka go gotlholo, go ona, le go gweeletsa le yona e tshalosiwa mo dikaeloseraleng. Kaelo e e ntseng jaana e thusa mmuisi go lemoga maikutlo a moanelwa go tshwana le fa a tshogile, a tshwenyegile kgotsa a tshwerwe ke boroko. Mo go *Se se jeleng rre*, dikaelo tse di tlhagisiwa jaana:

Ka letsatsi le mmaagwe Mmapitsa a suleng ka lona:

(go ne ga utlwala **mokuo o o mobe** wa merubisi,
ga utlwala **mantswe a masesane** a a sa itsegeng)
... [ts.63]

Kgosi Selebi fa a ntse a menogela a segwa ke mala a a botlhoko, Ntsime o tlhagisa kaelo ya tsebe ka go re:

(Borangwane ba tsena mo ntlong. Ba kopantshiwa
ke **medumo** ya ga Selebi) ... [ts.119]

Sekao sa ntlha se supa gore mmaagwe Mmapitsa e ne e le moloi, ke ka ntlha e e reng fa a swa go nne le medumo e e sa tlwaelegang.

Sekao sa bobedi sona se supa gore kgosi Selebi o bogile thata pele a swa. Botlhoko jo a neng a bo utlwa ka mo maleng, ke jo bo ka se keng jwa itshokelwa ke motho ope, ke ka moo go neng go utlwala modumo wa gagwe.

3.8. KAKARETSO

Go tthalositswe dikakanyo tse di lebaganeng le thulaganyo, e leng **thitokgang, kakanyetso** le **thaetlele**, mme go bontshitswe le pharologano e e leng teng fa gare ga setlhogo le thitokgang. **Thaetlele** e tthalositswe fa e le botlhokwa ka gonne e lemosa mmuisi ka ga se a yang go buisa ka ga sona.

Go tthalositswe tshenolo le dielemente tsa yona, e leng **baanelwa, ditiragalo, nako le lefelo**. **Baanelwa** ba tthalosiwa fa ba arogantswe ka dikarolo di le pedi, e leng **baanelwabagolo le baanelwabatlaletsisi**. **Baanelwabagolo** ba arogantswe go ya ka ditiro tsa bona fa ba lebagantswe le **bolwantshi, bolwantshiwa le botsenagare**.

Mabapi le ditiragalo go gateletswe gore di na le matlhakore a le mabedi: **le le siameng le le le sa siamang**. Tikologo e na le mefuta e le meraro. **Ya tshwanelo, ya maikutlo le ya sekai**. Kakanyo e, **thekeniki**, le yona e tthalositswe gwa ba gwa fiwa le dikao tsa dithekeniki tse di dirisiwang mo go thulaganyo. Kwa bokhutlong go tlhokometswe dikaeloseraleng tsa motshameko. Mabapi le tsona go lemogilwe gore ka kakaretso tiro ya tsona ke:

- Go tlaleletsa tthaloso ya mokwadi.
- Go bontsha phetogo ya dielemente tsa thulaganyo.
- Go supa kgaotso kwa bofelong.
- Go tlhama lefatshe la boikakanyetso.
- Go tlhama baanelwa ba tiragatso.
- Go fa mmuisi dikaelo tsa matlho le ditsebe.